

กรมทรัพยากรน้ำ
ธันวาคม 2568

เอกสารความรู้ การเพาะปลูกข้าวดำ

ตามแนวทางการเกษตรที่ยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ

จัดทำโดย

ศาสตราจารย์ ดร.บัวพันธ์ พรหมพิทักษ์

ศูนย์ประชาสังคมและการจัดการองค์กรเอกชนสาธารณประโยชน์ (ศปส.)

ภายใต้

โครงการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ
โดยอาศัยระบบนิเวศในบริบทความร่วมมือ
ระหว่างประเทศกำลังพัฒนาลุ่มน้ำโขง
(Mekong EbA)

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
1. บทนำ	1
2. คุณสมบัติและประโยชน์ของข้าวดำ	1
3. การจัดเตรียมพันธุ์และการคัดเลือกพันธุ์ข้าวดำ	1
3.1 กลุ่มน้ำยังตอนบน	6
3.2 กลุ่มน้ำยังตอนกลาง	7
3.3 กลุ่มน้ำยังตอนล่าง	8
4. การปลูกและการดูแลรักษาหลังปลูก	10
4.1 การเตรียมพื้นที่และการไถพรวน	10
4.2 การตกกล้า	11
4.3 การปักดำ	12
5. การดูแล	21
5.1 การดูแลแปลงปลูกข้าวดำของพื้นที่กลุ่มน้ำยังตอนบน	21
5.2 การดูแลแปลงปลูกข้าวดำของพื้นที่กลุ่มน้ำยังตอนกลาง	21
5.3 การดูแลแปลงปลูกข้าวดำของพื้นที่กลุ่มน้ำยังตอนล่าง	21
6. อัตราการเจริญเติบโตของข้าวดำ	23
6.1 พื้นที่กลุ่มน้ำยังตอนบน	23
6.2 พื้นที่กลุ่มน้ำยังตอนกลาง	23
6.3 พื้นที่กลุ่มน้ำยังตอนล่าง	24
7. การเก็บเกี่ยวผลผลิต	25
7.1 ระยะเวลาการเก็บเกี่ยวที่เหมาะสม	25
7.2 เทคนิคและความสำคัญของการเก็บเกี่ยว	25

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
7.3 ผลผลิตจากแปลงนาข้าวเก่าพื้นที่ลุ่มน้ำยัง	26
7.4 เทคนิคการเก็บเกี่ยวด้วยมือที่ส่งเสริมคุณภาพเมล็ดพันธุ์	27
8. สรุป	28
ก. การประเมินตนเอง	28
ข. การประมวลสรุปภาพรวมการปลูกข้าวเก่า	32
9. สรุปและข้อเสนอแนะ	36

สารบัญตาราง

เรื่อง	หน้า
ตารางที่ 1 สรุปการจัดการพันธุ์และการคัดเลือกพันธุ์ให้เหมาะสมกับพื้นที่ปลูกของเกษตรกรแปลงสาธิต	10
ตารางที่ 2 อัตราการเติบโตของข้าวกล้า	24
ตารางที่ 3 วิธีการเก็บเกี่ยวที่นิยมในปัจจุบัน	25
ตารางที่ 4 ผลคะแนนการประเมินตนเองของเกษตรกรพื้นที่ ลุ่มน้ำยังตอนบน	28
ตารางที่ 5 ผลคะแนนการประเมินตนเองของเกษตรกรพื้นที่ ลุ่มน้ำยังตอนกลาง	29
ตารางที่ 6 ผลคะแนนการประเมินตนเองของเกษตรกรพื้นที่ ลุ่มน้ำยังตอนล่าง	29
ตารางที่ 7 ค่าเฉลี่ยผลรวมคะแนนการประเมินตนเองแยกตามประเด็น	30
ตารางที่ 8 การประมวลสรุปภาพรวมการปลูกข้าวกล้า	32

สารบัญรูป

เรื่อง	หน้า
รูปที่ 1 ขอบเขตลุ่มน้ำยังและตำบลที่ตั้งโครงการปลูกข้าวเก่า	2
รูปที่ 2 ภาพถ่ายทางอากาศ (Google Earth) แสดงที่ตั้งแปลงปลูกข้าวเก่า พื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนล่าง	3
รูปที่ 3 ภาพถ่ายทางอากาศ (Google Earth) แสดงที่ตั้งแปลงปลูกข้าวเก่า พื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนกลาง	3
รูปที่ 4 ภาพถ่ายทางอากาศ (Google Earth) แสดงที่ตั้งแปลงปลูกข้าวเก่า พื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนบน	4
รูปที่ 5 ตัวอย่างพันธุ์ข้าวเก่าใบเขียว	7
รูปที่ 6 ตัวอย่างพันธุ์ข้าวเก่ากาดำ	8
รูปที่ 7 ตัวอย่างพันธุ์ข้าวเก่าเปลือกขาว	9
รูปที่ 8 ผังการวางแผนการปลูกข้าวแบบดำต้นเดียวตามแนวซิงเชือกของเกษตรกรพื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนบน	13
รูปที่ 9 การเตรียมเชือกซิงในแปลงใช้เชือกฟางสีแดงผูกเป็นปมตามระยะห่างระหว่างกอ ประมาณ 25 เซนติเมตร	14
รูปที่ 10 การซิงเชือกในแปลงนาเพื่อสาธิตการปลูกแบบต้นเดียว	14
รูปที่ 11 การปักดำต้นเดียวตามแนวซิงเชือก	15
รูปที่ 12 แปลงข้าวเก่าพื้นที่ตอนบนที่ถูกล้นน้ำท่วม	16
รูปที่ 13 ขั้นตอนการปักดำแบบ 4 มุม (เทคนิคประณีตสำหรับพื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนล่าง)	18
รูปที่ 14 วิธีการปักดำแบบ 4 มุมเพื่อทดสอบความเหมาะสมต่อการทนแล้งของพันธุ์ข้าวเก่าเปลือกขาว	19
รูปที่ 15 ลักษณะการแตกกอของข้าวเก่าพันธุ์ข้าวเก่าใบเขียวจากต้นกล้าปักดำ 1 ต้น	23
รูปที่ 16 กราฟใยแมงมุม (Spider Chart) แสดงค่าเฉลี่ยผลรวมคะแนนการประเมินตนเองของเกษตรกร พื้นที่ลุ่มน้ำยัง	31

เอกสารความรู้เกี่ยวกับการเพาะปลูกข้าวกล้า ตามแนวทางการเกษตรที่ยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ

1. บทนำ

โครงการการเพาะปลูกข้าวกล้าตามแนวทางการเกษตรที่ยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ดำเนินงานภายใต้ โครงการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศโดยอาศัยระบบนิเวศ ในบริบทความร่วมมือระหว่างประเทศกำลังพัฒนาในลุ่มแม่น้ำโขง (Mekong EbA South: Enhancing Climate Resilience in the Greater Mekong Sub-region through Ecosystem-based Adaptation in the context of South-South Cooperation) โดยกรมทรัพยากรน้ำ มีกิจกรรมการปรับตัวโดยอาศัยระบบนิเวศ 4 ด้าน ได้แก่ ด้านทรัพยากรน้ำ ด้านการเกษตร ด้านนิเวศป่าไม้ และด้านอาชีพ โครงการดังกล่าวนี้ เป็นการดำเนินงานในด้านการเกษตร ตามมาตรการการทำการเกษตรที่ยืดหยุ่นและการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศของเกษตรกร มุ่งหมายพัฒนาเกษตรกรและชุมชน ให้ปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศอย่างต่อเนื่อง

ภายใต้โครงการนี้ ข้าวกล้าได้รับการคัดเลือกให้นำมาเป็นโครงการนำร่อง เพราะข้าวกล้าเป็นสายพันธุ์ท้องถิ่นได้ สามารถปรับตัวต่อการผันแปรของอากาศได้ดี ทั้งน้ำท่วม และน้ำแล้ง มีความทนทานต่อโรคและแมลง ทั้งยังมีคุณสมบัติทางโภชนาการสูงเพราะมีสารต้านอนุมูลอิสระอันเป็นสาเหตุของการเกิดโรคต่างๆ รวมถึงโอกาสทางการตลาดในกลุ่มผู้บริโภคทางเลือกอาหารเพื่อสุขภาพ จึงสนับสนุนให้มีการเพาะปลูกข้าวกล้ามากขึ้นควบคู่กับการเพาะปลูกข้าวสายพันธุ์หลัก เพื่อเพิ่มโอกาสในการฟื้นตัวของปริมาณผลผลิตข้าว และลดผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศอีกทางหนึ่งด้วย

พื้นที่ดำเนินงานของโครงการฯ ครอบคลุม 3 ตอนของลุ่มน้ำโขง ได้แก่

1. ลุ่มน้ำโขงตอนบน พื้นที่ตำบลสายนาวัง อำเภอนาคู จังหวัดกาฬสินธุ์
2. ลุ่มน้ำโขงตอนกลาง พื้นที่ตำบลจุมจัง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์
3. ลุ่มน้ำโขงตอนล่าง พื้นที่ตำบลวังหลวง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

แต่ละพื้นที่มีลักษณะภูมิประเทศ ลักษณะหรือคุณสมบัติของดิน ทรัพยากรน้ำ หรือระบบนิเวศ (ecosystem) รวมถึงบริบทเศรษฐกิจสังคมที่แตกต่างกัน ทำให้แนวทางการพัฒนาและการจัดการการผลิตต้องถูกออกแบบให้เหมาะสมกับศักยภาพและข้อจำกัดเฉพาะของแต่ละพื้นที่ เพื่อให้เกิดผลลัพธ์ที่มีประสิทธิภาพและยั่งยืนในระดับลุ่มน้ำ

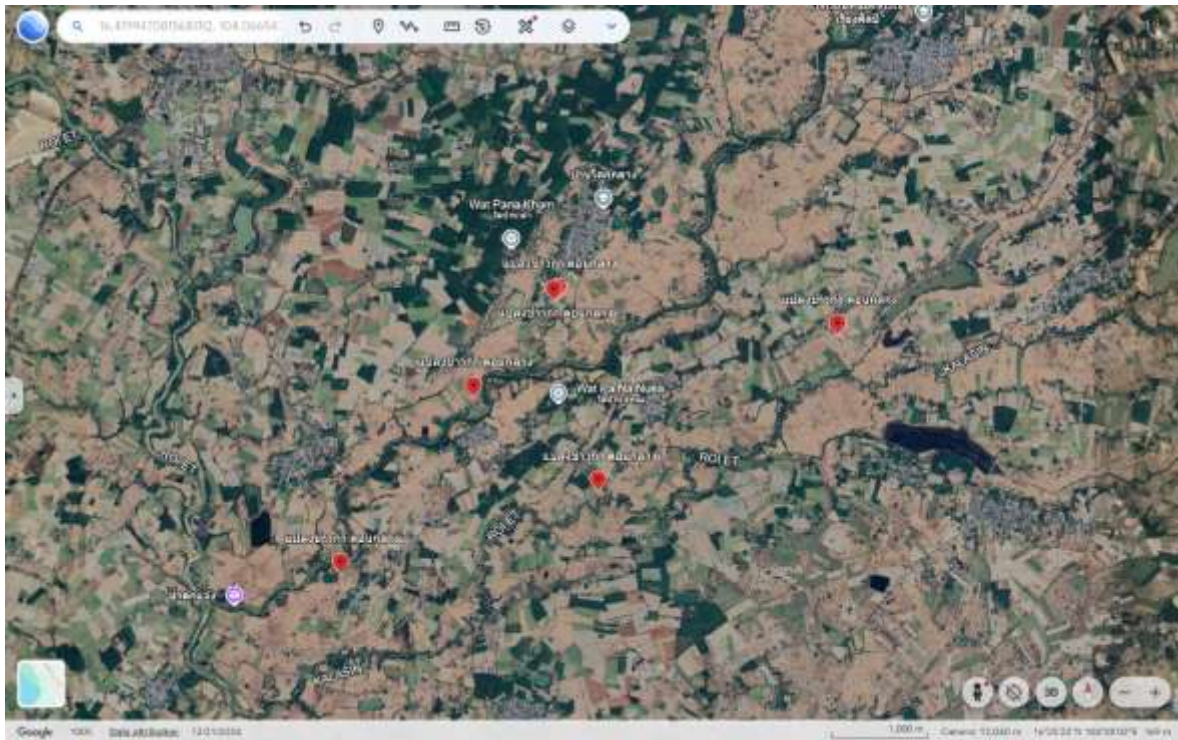
แผนที่ข้างล่างแสดงการกระจายตัวของพื้นที่นำร่องในลุ่มน้ำโขง โดยโครงการฯ ได้เลือกพื้นที่ลุ่มน้ำโขงตอนบน (ตำบลสายนาวัง อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์) ลุ่มน้ำโขงตอนกลาง (ตำบลจุมจัง อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์) และตำบลวังหลวง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด) และที่ตั้งของแปลงที่ปลูกสาธิตนำร่องจำนวน 18 แปลง

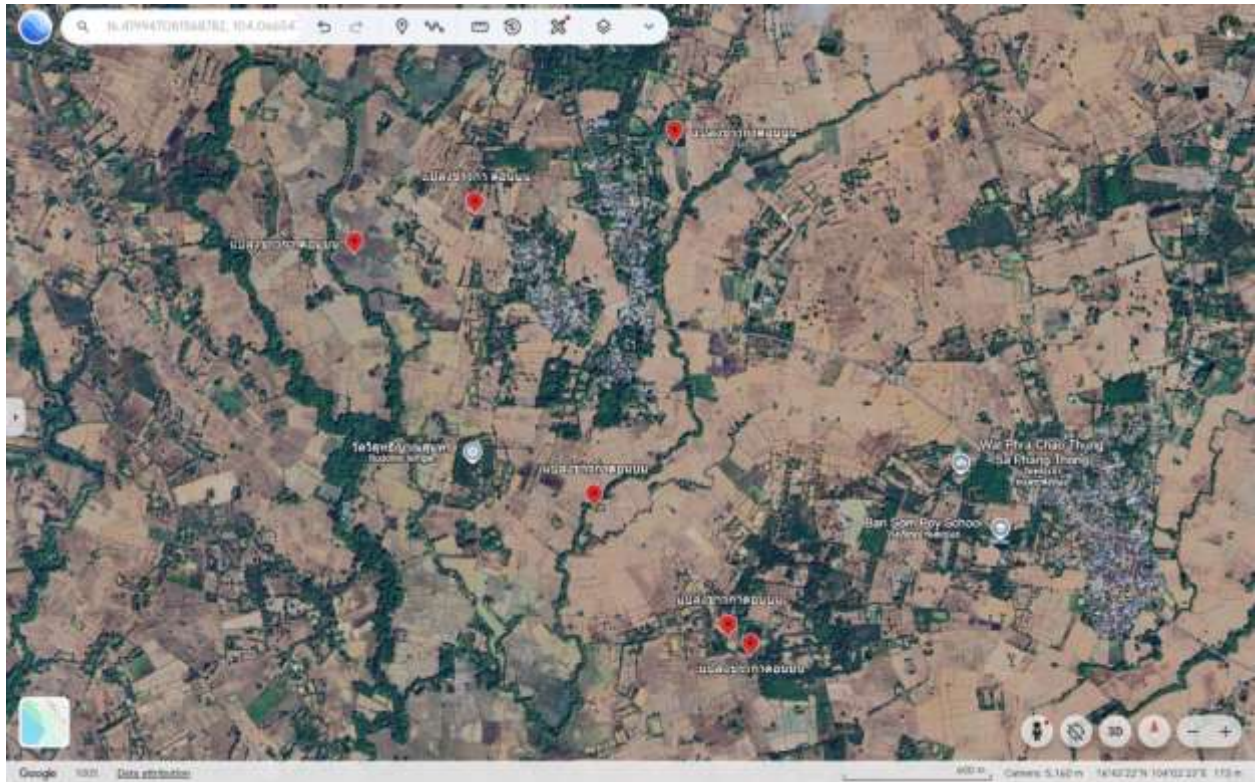
รูปที่ 2 ภาพถ่ายทางอากาศ (Google Earth) แสดงที่ตั้งแปลงปลูกข้าวเก่า พื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนล่าง

รูปที่ 3 ภาพถ่ายทางอากาศ (Google Earth) แสดงที่ตั้งแปลงปลูกข้าวเก่า พื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนกลาง

รูปที่ 4 ภาพถ่ายทางอากาศ (Google Earth) แสดงที่ตั้งแปลงปลูกข้าวเก่า พื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนบน

2. คุณสมบัติและประโยชน์ของข้าวกำ่า

ข้าวกำ่า หรือ **ข้าวเหนียวดำ** เป็นข้าวพันธุ์ที่นิยมปลูกในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่คนบริโภคข้าวเหนียวเป็นอาหารหลัก คนท้องถิ่นเรียกสั้นๆว่า ข้าวกำ่า เพราะสีของเมล็ดจะเป็นสีแดงเข้มออกม่วง หรือเรียกว่าแดงกำ่าออกม่วง มีกลิ่นหอมเฉพาะตัวที่ชัดเจนกว่าข้าวเหนียวทั่วไป ลักษณะเด่นของข้าวกำ่ามีหลายประการ เช่น

- ข้าวกำ่ามีสีม่วง-ดำ** เพราะอุดมไปด้วย **แอนโทไซยานิน** ซึ่งเป็นสารต้านอนุมูลอิสระที่ช่วยชะลอความเสื่อมของเซลล์ บำรุงหัวใจและหลอดเลือด ลดความเสี่ยงโรคมะเร็งบางชนิด และเสริมภูมิคุ้มกันให้ร่างกายแข็งแรงขึ้น มี **แกมมาโอไรซานอล** ที่ช่วยลดคอเลสเตอรอลและป้องกันการอักเสบในร่างกาย ทำให้ข้าวกำ่าเป็น **“อาหารสุขภาพ”** ที่ควรส่งเสริมให้ปลูกและบริโภคมากขึ้น ทั้งอร่อยและดีต่อสุขภาพของคนไทยในระยะยาว
- ข้าวกำ่าเป็นวัตถุดิบที่ใช้ได้หลากหลาย ทั้งทำ **ขนมหวาน**, แปรรูปเป็น **แป้งข้าวเหนียวดำ**, ใช้หมักทำ **สาโทหรือไวน์**, รวมถึงการ **สกัดแอนโทไซยานิน** เพื่อนำไปใช้เป็นสีผสมอาหารจากธรรมชาติ ทำให้ข้าวกำ่ามีมูลค่าเพิ่มและต่อยอดเป็นผลิตภัณฑ์ได้หลากหลาย
- นำไปใช้ในผลิตภัณฑ์ยาและอาหารเสริม เพราะมี **แอนโทไซยานิน** และ **แกมมาโอไรซานอล** ซึ่งเป็นสารออกฤทธิ์ทางยาที่ช่วย **ต้านอนุมูลอิสระ** **ลดคอเลสเตอรอล** **เสริมภูมิคุ้มกัน** และสนับสนุนสุขภาพโดยรวมที่มีคุณค่าทางการแพทย์สูง
- เป็นพันธุ์ที่ทนทานและปรับตัวได้ดีในหลายสภาพแวดล้อม ทั้งพื้นที่น้ำแล้งแบบข้าวไร่ของชาวเขา ไปจนถึงพื้นที่ที่เสี่ยงน้ำท่วม ทำให้เหมาะกับบริบทที่มีความแปรปรวนของสภาพภูมิอากาศใน

ปัจจุบัน คุณสมบัตินี้จึงเป็นโอกาสสำคัญในการส่งเสริมให้เกษตรกรในพื้นที่เสี่ยงภัยหันมาปลูกข้าว
ท่ามากขึ้น เพื่อสร้างความมั่นคงด้านอาหารและรับมือกับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพ
ภูมิอากาศได้อย่างยั่งยืน

- ✓ ข้าวท่าเป็นส่วนหนึ่งของวิถีวัฒนธรรมและความเชื่อของชาวมอญ “ข้าวเหนียวดำ” ที่
นิยมใช้ในพิธีกรรมสำคัญ เช่น พิธีเลี้ยงผีบรรพบุรุษ งานบุญประเพณี และพิธีมงคลต่าง ๆ ทำให้
การปลูกข้าวท่าถูกสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น ไม่เพียงในฐานะอาหาร แต่ในฐานะ “ข้าวมงคล” ที่
เชื่อมโยงผู้คน ผืนดิน และเอกลักษณ์ของชุมชนผู้ไทอย่างลึกซึ้ง

ในขณะที่โครงการฯ นี้เริ่มดำเนินการ ข้าวท่ามีการปลูกอยู่ในครัวเรือนอยู่บ้างแล้ว ตามวิถีทาง
วัฒนธรรมของคนในท้องถิ่น แต่เป็นการปลูกเล็กน้อย ใช้พันธุ์พื้นเมืองที่เก็บไว้เอง ไม่ได้พิถีพิถันหรือมีความ
เคร่งครัดในการคัดเลือกพันธุ์ เพราะไม่ได้มีวัตถุประสงค์ปลูกเป็นพืชหลัก (คือไม่ได้ใช้สำหรับบริโภคเอง
ประจำวัน และไม่ได้ขายเป็นรายได้หลัก)

3. การจัดเตรียมพันธุ์และการคัดเลือกพันธุ์ข้าวท่า

การคัดเลือกพันธุ์เป็นขั้นตอนที่มีผลอย่างยิ่งต่อความสำเร็จของการผลิตข้าวท่า เพราะเป็นการเริ่มต้น
สร้างมาตรฐานคุณภาพตั้งแต่ต้นน้ำของระบบการผลิต การผลิตข้าวท่าคุณภาพสูงจำเป็นต้องมีการคัดเลือก
เมล็ดพันธุ์ที่ดี ก่อนจะนำไปสู่ขั้นตอนอื่น ๆ ได้แก่ การเตรียมดิน การปลูก การจัดการน้ำ ไปจนถึงการเก็บเกี่ยว
โดยมีเป้าหมายหลักคือ การรักษาและพัฒนาสายพันธุ์ ที่ให้ผลผลิตดี ด้านทางต่อโรค และที่สำคัญคือ ด้านทาง
ต่อการผันแปรของสภาพอากาศ ทั้งน้ำท่วมและฝนแล้ง

นอกจากนี้ การคัดเลือกพันธุ์เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะหากในการผลิตเพื่อเก็บรักษาพันธุ์
หรือจำหน่ายเป็นเมล็ดพันธุ์ เพื่อให้ข้าวท่าคงคุณสมบัติเด่น เช่น สี กลิ่น รสชาติ และคุณค่าทางโภชนาการไว้
ได้อย่างต่อเนื่อง เพื่อเพิ่มความทนทาน การเลือกเมล็ดพันธุ์ที่ดีจะช่วยให้ได้ต้นกล้าที่แข็งแรงและทนทานต่อ
โรคและสภาวะแวดล้อมที่ผันผวน พร้อม ๆ กับให้ผลผลิตสูง

เพื่อให้ได้เมล็ดพันธุ์ที่ดี ในเบื้องต้นจะต้องคัดแยกการคละปน ซึ่งจะต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่องและ
เข้มงวดตลอดวงจรการปลูกข้าว โดยมีการคัดพันธุ์ 3 ระยะ ได้แก่

- **ระยะกล้า (Seedling Stage)** ทำการคัดแยกครั้งแรกในแปลงตกล้า โดยเกษตรกรจะ สังเกต
ลักษณะการงอกของกล้า เพื่อแยกพันธุ์ที่ไม่สมบูรณ์หรือกล้าที่ไม่ตรงตามลักษณะของข้าวท่าออก
- **ระยะตั้งท้อง (Booting Stage)** ทำการคัดแยกอีกครั้งในช่วงที่ต้นข้าวเริ่มสร้างรวง หากพบต้นข้าวที่
มีลักษณะผิดปกติ (เช่น สีใบ, ความสูง, หรือลักษณะการตั้งท้องที่ต่างไปจากพันธุ์ข้าวท่าหลัก) จะต้อง
ถอนทิ้ง
- **ระยะเก็บเกี่ยว (Harvesting Stage)** เป็นการคัดแยกครั้งสุดท้าย โดยเฉพาะเมื่อใช้การ เก็บเกี่ยว
ด้วยมือ ซึ่งช่วยให้แรงงานสามารถตรวจสอบรวงข้าวแต่ละรวงและกำจัดรวงข้าวปน หรือรวงข้างที่มี
ความไม่สมบูรณ์ออกไป การคัดเลือกในตอนเก็บเกี่ยวมีความแม่นยำสูง

การอาศัยภูมิปัญญาชาวบ้านในการตรวจเมล็ดพันธุ์เกษตรกรในท้องถิ่นยังคงใช้ วิธีการตรวจเมล็ด
พันธุ์อย่างพิถีพิถันตามภูมิปัญญาดั้งเดิม เพื่อประเมินคุณภาพที่ซับซ้อนกว่าการสังเกตภายนอก

- **การประเมินคุณภาพภายใน** เช่น แกะเมล็ดเพื่อดูคุณภาพภายในและความสมบูรณ์ของเนื้อข้าว

- **การประเมินคุณลักษณะเฉพาะ** ชิมเพื่อประเมินกลิ่นและรสชาติ ซึ่งเป็นคุณสมบัติเด่นของข้าวเก่าที่ต้องรักษาไว้

ข้อควรพิจารณาในการคัดเลือกพันธุ์ข้าวเก่า เพื่อความเหมาะสมต่อการผลิตทั้งในระดับครัวเรือน และเชิงพาณิชย์ ควรพิจารณาลักษณะดังต่อไปนี้

- ✓ **ลักษณะต้นและรวง** เป็นพันธุ์ปานกลางขึ้นไป มีการกำหนดฤดูปลูกชัดเจน (ฤดูฝน) ทรงกอตั้ง ลำต้นแข็งแรง ไม่ล้มง่าย เหมาะต่อการใช้เป็นแม่พันธุ์
- ✓ **คุณภาพเมล็ด** เยื่อหุ้มเมล็ดมีสีม่วงหรือดำเข้มสม่ำเสมอ คุณภาพการหุงต้มดี เมล็ดนุ่ม มีกลิ่นหอมตามลักษณะพันธุ์
- ✓ **ความทนทาน** ต่อสภาพแวดล้อม มีความสามารถในการทนแล้ง หรือทนต่อสภาพแวดล้อมที่แปรปรวน

จากการรวบรวมข้อมูลบันทึกการปลูกข้าวเก่าในสามพื้นที่ พบว่าการจัดหาพันธุ์และการเตรียมพื้นที่ปลูก มีลักษณะแตกต่างกันตามบริบทพื้นที่ดังนี้

3.1 กลุ่มน้ำยังตอนบน เกษตรกรเลือกใช้ **พันธุ์ข้าวเก่าใบเขียว** ซึ่งเป็นพันธุ์พื้นเมืองที่สืบทอดกันมา เนื่องจากเหมาะกับสภาพดินฟ้าอากาศของพื้นที่ลุ่มน้ำยังและมีความคุ้นเคยกับวิธีการปลูกและการดูแล มีความทนทานต่อโรคและสภาพแวดล้อมแปรปรวนในระดับหนึ่ง ทำให้เกษตรกรสามารถวางแผนการผลิตได้มั่นคงกว่าเมื่อเทียบกับพันธุ์ที่ไม่ใช่ท้องถิ่น การเตรียมพื้นที่ปลูกก็ทำอย่างเป็นระบบครบขั้นตอน ทั้งการไถตะไถแปร และไถคราด ซึ่งช่วยปรับโครงสร้างดินให้เหมาะกับการปักดำ และสะท้อนถึงความพร้อมของพื้นที่ปลูกที่ค่อนข้างดี

- **ข้าวเก่าใบเขียว** พันธุ์พื้นเมืองมหาสารคาม นิยมเรียกว่า “พญาข้าว” เพราะเป็นพันธุ์ที่ปลูกมานาน และถือว่ามีคุณค่าทั้งด้านอาหารและวัฒนธรรม ลำต้นและใบมีสีเขียว แตกต่างจากข้าวเก่าดำดำที่มักมีสีออกม่วงเข้ม เมล็ดมีสีดำ เนื้อเหนียวนุ่มกว่าข้าวเก่าดำดำ ทำให้เป็นที่นิยมของผู้บริโภคจำนวนมาก เมื่อนึ่งหรือเชื่อมแล้วให้เนื้อที่นุ่ม หอม และมีความเหนียวกำลังดี เหมาะสำหรับการทำอาหารหวานพื้นบ้าน เช่น ข้าวเปียก ข้าวเหนียวสังขยา ขนมเหนียว และเมนูแปรรูปอื่น ๆ เมล็ดสีดำมีสารแอนโทไซยานินสูง ช่วยเสริมฤทธิ์ต้านอนุมูลอิสระและเป็นที่ต้องการของตลาดเพื่อสุขภาพ เหมาะกับเกษตรกรรายย่อย เพราะเป็นพันธุ์ที่จัดการง่าย ใช้ทรัพยากรไม่มาก และสามารถเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ปลูกต่อในปีถัดไปได้โดยยังคงคุณภาพของสายพันธุ์

รูปที่ 5 ตัวอย่างพันธุ์ข้าวเก่าใบเขียว

คำอธิบาย: ตัวอย่างพันธุ์ข้าวเก่าใบเขียว ลักษณะเมล็ดข้าววงเปลือกมีสีม่วงเข้ม-ดำ

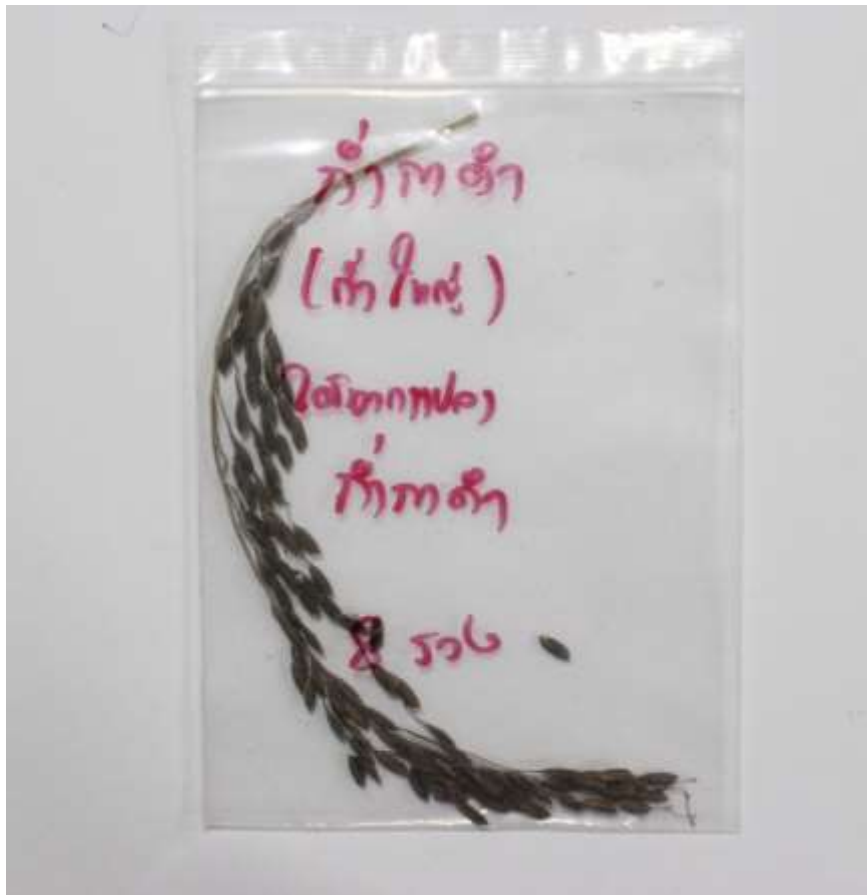
3.2 ลุ่มน้ำยังตอนกลาง พื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนกลางมีการใช้ พันธุ์ข้าวเก่าสีดำ และ ข้าวเก่าใบเขียว ควบคู่กัน ซึ่งสะท้อนว่าพื้นที่นี้อยู่ในช่วง “ทดลองและคัดเลือกพันธุ์” เพื่อค้นหาชนิดที่เหมาะสมกับสภาพดิน น้ำ และภูมิอากาศของพื้นที่มากที่สุด การมีมากกว่าหนึ่งพันธุ์จึงช่วยเพิ่ม ความหลากหลายทางพันธุกรรม และ เปิดโอกาสให้ชุมชนพัฒนาพันธุ์ที่เสถียรและให้ผลผลิตสูงขึ้นในอนาคต

- **ข้าวเก่าสีดำ ลักษณะภายนอกเด่นชัด** ข้าวเก่าสีดำมีสีม่วงดำทั้งต้น ตั้งแต่ลำต้น ใบ กาบใบ ไปจนถึงเมล็ด ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ที่แตกต่างจากพันธุ์ข้าวอื่น **เมล็ดสีดำเข้ม** เปลือกและเมล็ดมีสีเข้มกว่าข้าวเก่าใบเขียวมีปริมาณสารแอนโทไซยานินสูง เมื่อข้าวนี้สุกมีความนุ่ม หอม และมันเล็กน้อยจึงนิยมใช้ทำอาหารพื้นบ้านและขนมพื้นเมือง **อายุเก็บเกี่ยวเฉลี่ย 120 วัน ศักยภาพด้านการแปรรูป** เป็นที่ต้องการของตลาดด้านอาหารเพื่อสุขภาพและอาหารแปรรูป เช่น แป้งข้าวเหนียวดำ ขนมหวาน และผลิตภัณฑ์เพิ่มมูลค่า

ความเหมาะสมต่อพื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนกลาง

- พื้นที่ตอนกลางมีลักษณะเป็นพื้นที่ราบ มีแหล่งน้ำเพียงพอ ทำให้เหมาะกับพันธุ์ข้าวเก่าสีดำซึ่งต้องการน้ำสม่ำเสมอ
- การปลูกหลายพันธุ์ช่วยให้เกษตรกรเรียนรู้ความแตกต่างด้านผลผลิต ความทนทานต่อสภาพแวดล้อม และความต้องการของตลาด
- ส่งเสริมให้พื้นที่นี้กลายเป็น “แหล่งทดลองพันธุ์และพื้นที่เรียนรู้” สำหรับเกษตรกรรุ่นใหม่ในลุ่มน้ำยัง

รูปที่ 6 ตัวอย่างพันธุ์ข้าวกำกาดำ

คำอธิบาย: ตัวอย่างพันธุ์ข้าวกำกาดำ

3.3 ลุ่มน้ำยังตอนล่าง พบว่า พื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนล่างมีการใช้ **พันธุ์ข้าวกำเปลือขาว** เป็นหลักซึ่งเหมาะสมกับลักษณะพื้นที่ราบลุ่มและระบบการจัดการน้ำแบบ “นารวม” ที่เกษตรกรช่วยกันดูแลทั้งแปลง การเตรียมแปลงมีการไถตะ ไถแปรบางส่วน และไถคราด 1 ครั้ง เพื่อปรับสภาพหน้าดินให้พร้อมสำหรับการปักดำ

- **ข้าวกำเปลือขาว** อายุการเก็บเกี่ยวประมาณ 150 วัน จัดเป็น “ข้าวหนัก” ต้องใช้ระยะเวลาการปลูกยาว แต่ให้ผลผลิตเสถียรในพื้นที่ที่มีน้ำเพียงพอ **ลักษณะทางสัณฐาน** ปล้องสีขาว ใบสีเขียว เข้มความสูงเฉลี่ยประมาณ 130 ซม. รวงยาว เมล็ดเรียงตัวค่อนข้างห่าง เปลือกเมล็ดสีขาว แต่ **ข้าวกล้องเป็นสีดำเข้มและเนื้อแข็ง** หักยาก **ข้อเด่น**ของพันธุ์ ลำต้นแข็งแรง ไม่ล้มง่าย แตกกอดี ถอนกล้าง่าย เหมาะกับระบบการปักดำ มีกลิ่นหอมเฉพาะตัว **ข้อจำกัด** ไวต่อการเข้าทำลายของ “หนอนกอ” มากกว่าพันธุ์อื่น ต้องการการจัดการน้ำสม่ำเสมอ เนื่องจากเป็นข้าวหนัก

รูปที่ 7 ตัวอย่างพันธุ์ข้าวเก่าเปลือกขาว

คำอธิบาย: ตัวอย่างเมล็ดพันธุ์ข้าวเก่าเปลือกขาว มีเปลือกเมล็ดข้าวสีคล้ายกับข้าวขาวทั่วไป แต่เมล็ดด้านในสีม่วงเข้ม-ดำ

ความเหมาะสมต่อพื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนล่าง ข้าวเก่าเปลือกขาวตอบโจทย์พื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนล่าง เนื่องจากพื้นที่นี้มีระบบการจัดการร่วมของชุมชน ทำให้การดูแลน้ำและการกำจัดศัตรูพืชทำได้ทั่วถึง การเลือกใช้พันธุ์ที่ ลำต้นแข็งแรง แตกกอดี และให้คุณภาพเมล็ดสูง ทำให้เหมาะกับแนวโน้มการพัฒนาเป็น แหล่งผลิตเชิงเศรษฐกิจของพื้นที่นี้ในอนาคต

ตารางที่ 1 สรุปการจัดการพันธุ์และการคัดเลือกพันธุ์ให้เหมาะสมกับพื้นที่ปลูกของเกษตรกรแปลงสาธิต

รายการ	ลุ่มน้ำยังตอนบน	ลุ่มน้ำยังตอนกลาง	ลุ่มน้ำยังตอนล่าง
พันธุ์ที่ปลูก	ข้าวกำโบเขียว (เมล็ดข้าวเปลือกสีดำ)	ข้าวกำกาดำ (ต้น ใบ และรวง สีดำ) และ ข้าวกำโบเขียว	กำเปลือกขาว (ต้นและใบสี เขียว ข้าวเปลือกสีเหมือนข้าง ทั่วไป เมล็ดข้างในสีดำ)
การเตรียมพื้นที่ปลูก	ไถตะ 2 ครั้ง, ไถแปร 2 ครั้ง, ไถคราด 1 ครั้ง	ไถตะ 2 ครั้ง, ไถแปร 2 ครั้ง, ไถคราด 2 ครั้ง	ไถตะ 1 ครั้ง, ไถคราด 1 ครั้ง ไม่มีการไถแปร
ลักษณะเด่นของพื้นที่	ใช้พันธุ์ท้องถิ่น มีระบบ จัดการแปลงครบถ้วน	มีความหลากหลายทางพันธุ์ กำลังพัฒนาเทคนิคการปลูก	การจัดการแบบกลุ่มและ ระบบการผลิตครบวงจร
ระดับความพร้อม	สูง	ปานกลาง	สูง

4. การปลูกและการดูแลรักษาหลังปลูก

4.1 การเตรียมพื้นที่และการไถพรวน การเพาะปลูกข้าวกำตามแนวทางการเกษตรที่ยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศควรให้ความสำคัญกับ การทำนาอินทรีย์ ควบคู่กับการใช้ เทคนิคการปลูกแบบ ประณีต เพื่อให้บรรลุเป้าหมายสำคัญ 3 ประการ ได้แก่

- 1) เพิ่มประสิทธิภาพการผลิต
- 2) ลดการพึ่งพาสารเคมี
- 3) เพิ่มพูนความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศในแปลงนา

การเตรียมดินที่ดีช่วยให้สิ่งมีชีวิตในดินฟื้นกลับมาทำงาน ช่วยย่อยปรับธาตุอาหาร และทำให้การ เจริญเติบโตของต้นข้าวมีความสมบูรณ์มากขึ้น เกษตรกรในทั้งสามพื้นที่ได้ดำเนินการเตรียมดินครบถ้วนตาม ขั้นตอน ดังนี้

- **ไถตะ (ไถครั้งแรก)** เป็นขั้นตอนการพลิกหน้าดินเพื่อทำลายวัชพืชและเศษซากพืชเดิม พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ไถตะ 2 ครั้ง เพื่อควบคุมวัชพืชที่มีจำนวนมาก พื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนล่างไถตะ 1 ครั้ง เนื่องจากสภาพหน้าดินค่อนข้างเรียบและเป็นพื้นที่นารวม
- **ไถแปร (ไถครั้งที่สอง)** เป็นการย่อยดินให้ละเอียดขึ้นและปรับระดับพื้นที่ให้เหมาะกับการปักดำ พบว่า ลุ่มน้ำยังตอนบนและตอนกลางมีการไถแปร 1-2 ครั้ง ตามระดับความแน่นของดิน ซึ่งลุ่มน้ำยังตอนล่าง ไม่มีการไถแปร เนื่องจากใช้ระบบนารวมและมีการจัดการระดับพื้นที่ร่วมกันมาก่อน
- **ไถคราด (ไถครั้งสุดท้าย)** เป็นการปรับหน้าดินให้เรียบพร้อมต่อการเพาะปลูก ช่วยให้ควบคุมระดับน้ำหลังปักดำได้ง่ายขึ้น

ในขั้นตอนสุดท้ายของการเตรียมพื้นที่ มีการปรับปรุงดินด้วยอินทรีย์วัตถุ โดยเกษตรกรได้นำปุ๋ย อินทรีย์ เช่น ปุ๋ยคอกหรือปุ๋ยหมัก ใส่ลงในแปลง เพื่อเพิ่มอินทรีย์วัตถุและช่วยให้ดินมีชีวิตมากขึ้น

ข้อควรระวังก็คือ การใช้ปุ๋ยคอกหรือปุ๋ยหมักอย่างไม่ถูกต้อง อย่างเช่นการใส่ปุ๋ยคอกสดในปริมาณ มากเกินไป เพราะอาจทำให้เกิดปัญหา เช่น

- ต้นข้าวเหี่ยว: ไบโหนา ลำต้นอ่อน ทำให้ล้มง่าย
- การแตกกอลดลง และการออกรวงไม่สม่ำเสมอ ส่งผลให้ผลผลิตลดลง
- อาการใบไหม้ จากความร้อนในปุ๋ยคอกสดที่ยังย่อยสลายไม่สมบูรณ์

- **การเกิดโรคบางชนิด** (ชาวบ้านเรียกว่าข้าวเป็น “บัว” คือในช่วงข้างตั้งท้อง จะไม่สมบูรณ์หรือไม่ออกมาเป็นรวง เป็นข้าวลีบ)

ดังนั้น เกษตรกรจะต้องมีการศึกษา มีความรู้และใช้ปุ๋ยบำรุงดินอย่างถูกต้องเหมาะสม โดยควรใช้ **ปุ๋ยอินทรีย์ที่ผ่านการหมักสุกแล้ว** หรือควบคุมปริมาณให้เหมาะสมตามสภาพดิน เพื่อให้ได้ประโยชน์สูงสุด และไม่ส่งผลเสียต่อระบบนิเวศในแปลงนา

4.2 การตกกล้า การตกกล้าเป็นขั้นตอนสำคัญของการทำนา โดยเฉพาะการทำนาแบบปักดำที่ต้องเตรียมต้นกล้าให้แข็งแรง มีอายุเหมาะสม และมีความบริสุทธิ์ของพันธุ์สูงก่อนนำไปปลูกในแปลงจริง การเตรียมกล้าที่ดีไม่เพียงช่วยเพิ่มผลผลิต แต่ยังช่วยรักษาลักษณะประจำพันธุ์ของข้าวเก่า และทำให้ต้นกล้าปรับตัวต่อสภาพอากาศ ที่แปรปรวนได้ดีขึ้น ขั้นตอนหลักของการตกกล้า ได้แก่

- **การคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ (Seed Selection)**

ใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวเก่าที่ผ่านการคัดเลือกอย่างดี มีความบริสุทธิ์ของสายพันธุ์สูงและมีอัตราการงอกดี การทดสอบความงอก (Germination Test) ช่วยคัดออกเมล็ดที่ไม่สมบูรณ์ เพื่อให้ได้ต้นกล้าที่แข็งแรงและมีคุณภาพเหมาะต่อการปักดำในแปลงนาจริง

- **การแช่และบ่มเมล็ด (Soaking and Incubation)**

นำเมล็ดพันธุ์ที่คัดเลือกแล้วมาแช่น้ำตามระยะเวลาที่เหมาะสมเพื่อกระตุ้นการงอก จากนั้นบ่มเมล็ดในที่อับชื้นจนเริ่มมีรากและหน่อเล็กน้อย ขั้นตอนนี้ช่วยให้ต้นกล้าเติบโตสม่ำเสมอและพร้อมสำหรับการหว่านลงแปลงตกกล้า

- **การเตรียมแปลงตกกล้า (Seedbed Preparation)**

แปลงตกกล้าควรเตรียมดินให้ร่วนละเอียดและอุดมสมบูรณ์ มีการจัดการน้ำที่เหมาะสม ไม่แฉะหรือแห้งจนเกินไป การเตรียมแปลงที่ดีช่วยให้ต้นกล้าเจริญเติบโตเร็ว แข็งแรง และลดความเสี่ยงจากโรคและศัตรูพืชในระยะต้นกล้า

- **การหว่านเมล็ด (Sowing)**

นำเมล็ดที่บ่มแล้วหว่านให้กระจายสม่ำเสมอ ไม่หนาแน่นจนเกินไป เพื่อให้ต้นกล้าได้รับแสง อากาศ และสารอาหารอย่างเพียงพอ การหว่านบางช่วยให้ต้นกล้าแข็งแรง ไม่ยืดตัว และเติบโตมีคุณภาพดี

- **การดูแลต้นกล้า (Seedling Care)**

ดูแลรักษาระดับน้ำให้เหมาะสม ควบคุมวัชพืช และเฝ้าระวังโรค-แมลง ในช่วงนี้ควรมีการ “คัดแยกพันธุ์ปน” ตั้งแต่ระยะต้นกล้า ซึ่งเป็นหนึ่งในขั้นตอนสำคัญของการรักษาความบริสุทธิ์ของพันธุ์ข้าวเก่า

ความสำคัญของการตกกล้าที่ดี ต้นกล้าที่แข็งแรงและมีอายุเหมาะสมสามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศได้ดีกว่า เช่น ภาวะแห้งแล้งช่วงต้นฤดู น้ำท่วมขังฉับพลัน หรืออุณหภูมิสูงผิดปกติ นอกจากนี้ การตกกล้าที่มีคุณภาพยังช่วยให้เกษตรกร **ประหยัดเมล็ดพันธุ์** เพราะสามารถคำนวณจำนวนต้นกล้าที่ต้องใช้ได้แม่นยำกว่าการหว่าน

4.3 การปักดำ การปักดำเป็นขั้นตอนสำคัญของการปลูกข้าวเก่าในพื้นที่ลุ่มน้ำยังทั้งสามพื้นที่ โดยเกษตรกรแปลงสาธิตและแปลงขยายผลได้ประยุกต์ใช้เทคนิคการปลูก 3 รูปแบบ ซึ่งเป็นการผสมผสานภูมิปัญญาดั้งเดิมกับองค์ความรู้การปลูกข้าวแบบใหม่ เพื่อเพิ่มผลผลิต ลดต้นทุน และลดปัญหาวัชพืชในแปลงนาประกอบด้วย

- **การปักดำต้นเดียวแบบชิงเชือก**

การปักดำต้นเดียว เป็นวิธีการปลูกที่ยึดหลักของระบบเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตข้าว (System of Rice Intensification: SRI) ซึ่งแตกต่างจากการปลูกแบบดั้งเดิมที่ปักดำเป็นกอ 3-5 ต้น การใช้ต้นกล้าเพียงหนึ่งต้นต่อหลุมช่วยให้ต้นข้าวไม่แย่งอาหารกัน ทำให้ต้นแข็งแรง แตกกอได้ดี เกิดรวงสม่ำเสมอ และใช้ปริมาณเมล็ดพันธุ์น้อยลง เหมาะสมกับระบบเกษตรอินทรีย์ที่เน้นความประณีตของการจัดการแปลง

หลักการสำคัญ

- ปักดำ “ต้นเดียวต่อหลุม” เพื่อเปิดพื้นที่ให้รากข้าวเจริญได้เต็มที่
  - ใช้การ “ชิงเชือก” เพื่อกำหนดระยะปลูกให้เท่ากันทั้งแปลง ช่วยควบคุมความหนาแน่นและลดวัชพืช
  - ระยะปลูกที่แนะนำในพื้นที่คือ 20×20 ซม., 25×25 ซม., หรือ 30×20 ซม. ขึ้นกับพันธุ์ข้าวเก่าและสภาพพื้นที่
  - ควรปักดำในขณะที่ดินมีความชื้นพอเหมาะ ไม่อัดดินแน่นเกินไป เพื่อลดความเสี่ยงต่อการเน่าคอราก
- รูปที่ 8 ผังการวางแผนการปลูกข้าวแบบดำต้นเดียวตามแนวชิงเชือกของเกษตรกรพื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนบน

คำอธิบาย: ตัวอย่างวิธีการปักดำต้นเดียวตามแนวการชิงเชือกเป็นแถว

พื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนบนได้ทดลองใช้วิธีปักดำต้นเดียวแบบชิงเชือกในแปลงสาธิต เพื่อเปรียบเทียบการเติบโตของข้าวกับวิธีปลูกอื่น พบว่าการปลูกแบบต้นเดียวให้การเจริญเติบโตของต้นข้าวที่สม่ำเสมอขึ้น และช่วยให้เกษตรกรเห็นความแตกต่างของจำนวนรวงและคุณภาพต้นข้าวอย่างชัดเจน

จากข้อมูลบันทึกการเพาะปลูก เกษตรกรในพื้นที่ตอนบน

- ใช้แรงงานเฉลี่ย 2-3 คน ต่อแปลง
- ใช้เวลา ประมาณ 2-3 วัน สำหรับการปักดำ
- เริ่มปฏิบัติงานระหว่าง 13-16 กรกฎาคม 2568

ข้อจำกัดที่ควรคำนึง

การปักดำแบบชิงเชือกต้องใช้แรงงานมากกว่าแบบดั้งเดิม

- ต้องมีผู้ช่วยจับเชือกอย่างน้อย 2 คน
- ต้องมีผู้ปักดำอีก 2-3 คน
- ข้อจำกัดนี้สามารถลดลงได้เมื่อเกษตรกรมีความชำนาญหรือทำร่วมกันในรูปแบบกลุ่ม

รูปที่ 9 การเตรียมเชือกขึงในแปลงใช้เชือกฟางสีแดงผูกเป็นปมตามระยะห่างระหว่างกอ
ประมาณ 25 เซนติเมตร

รูปที่ 10 การขึงเชือกในแปลงนาเพื่อสาธิตการปลูกแบบต้นเดียว

รูปที่ 11 การปักดำต้นเดียวตามแนวชิงเชือก

คำอธิบาย: การสาธิตการปักดำข้าวด้วยเทคนิคการปักดำต้นเดียวแบบชิงเชือกในพื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนบน

• การปักดำต้นเดียวแบบสลับฟันปลา (สับหว่าง)

การปักดำต้นเดียวแบบสลับฟันปลา เป็นเทคนิคที่เกษตรกรในพื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนกลางนิยมใช้ในแปลงสาธิตการปลูกข้าวเก่า โดยเป็นการประยุกต์องค์ความรู้ใหม่จากการอบรมด้านการผลิตข้าวเก่าเข้ากับภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่เดิม และคงหลักการสำคัญของการปักดำต้นเดียวแบบชิงเชือก คือ ใช้ต้นกล้าเพียงหนึ่งต้นต่อหลุม เพื่อให้ต้นข้าวได้รับพื้นที่และสารอาหารอย่างเพียงพอ แต่ปรับวิธีการจัดแถวให้เป็นรูปแบบ “สลับฟันปลา” หรือ “สับหว่าง” เพื่อกระจายต้นกล้าอย่างสมดุล ลดความหนาแน่นของต้น และเอื้อต่อการควบคุมวัชพืชในแปลงนา

ลักษณะและวิธีปฏิบัติ

- ใช้ต้นกล้า 1 ต้นต่อหลุม
- ระยะปลูกที่ใช้โดยทั่วไปคือ 30 × 30 ซม. ซึ่งเป็นระยะที่เหมาะสมสำหรับการให้ต้นข้าวแตกกอได้ดี
- รูปแบบการจัดแถวแบบสลับฟันปลาช่วยให้ต้นข้าวแต่ละต้นได้รับแสงและอากาศหมุนเวียนดีขึ้น ส่งผลต่อความแข็งแรงของต้นและจำนวนรวงในระยะเก็บเกี่ยว

รูปที่ 12 แปลงข้าวเก่าพื้นที่ตอนบนที่ถูกล้างน้ำท่วม

ข้อดีและประสิทธิภาพ

- ใช้แรงงานน้อยกว่าแบบชิงเชือก โดยเฉลี่ย ใช้แรงงานประมาณ 5 คนต่อไร่
- ใช้เวลาเพียง 1 วันต่อไร่ ทำให้เหมาะสำหรับครัวเรือนที่มีแรงงานจำกัด
- จากการสังเกตในพื้นที่พบว่า การแตกกอของต้นข้าวใกล้เคียงกับการปักดำแบบชิงเชือก แม้จะใช้แรงงานน้อยกว่า
- เกษตรกรในกลุ่มน้ำยังตอนกลางมักเริ่มปักดำในช่วง ปลายเดือนพฤษภาคมถึงต้นเดือนกรกฎาคม ขึ้นกับสภาพน้ำฝนและการเตรียมแปลง

การใช้วิธีดั้งเดิม แม้เทคนิคการปักดำต้นเดียวจะเริ่มแพร่หลาย แต่ยังพบว่าเกษตรกรบางส่วนทั้งในพื้นที่ตอนบนและตอนกลางยังคงเลือกใช้วิธีปักดำแบบดั้งเดิม คือ **ปลูกลงกล้า 2-3 ต้นต่อหลุมในลักษณะสลับฟันปลา** เนื่องจาก

- มีความคุ้นชินและมั่นใจกับวิธีการดั้งเดิม
  - กังวลว่าต้นเดียวอาจให้ผลผลิตน้อยกว่าหรือเสี่ยงในพื้นที่ที่มีวัชพืชมาก
  - มีข้อจำกัดด้านแรงงานและเวลา ทำให้ไม่สามารถจัดการแปลงอย่างประณีตแบบเทคนิคใหม่ได้
- อย่างไรก็ตาม การปลูกลงเดียวให้ผลที่ดีกว่าในหลายด้านตามข้อมูลจากแปลงสาธิต และมีศักยภาพในการพัฒนาให้เป็นแนวทางที่เหมาะสมกับระบบเกษตรอินทรีย์และการผลิตข้าวกำลังคุณภาพในอนาคต

- การปักดำแบบ 4 มุม (เทคนิคประณีตสำหรับพื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนล่าง)

การปักดำแบบ 4 มุม เป็นเทคนิคการปลูกข้าวแบบประณีตและละเอียดสูง เหมาะสำหรับการทำนาอินทรีย์ในพื้นที่ราบลุ่ม โดยเฉพาะลุ่มน้ำยังตอนล่างเป็นการทำนาพึ่งพาน้ำฝนเพียงอย่างเดียว และเป็น การปักดำแบบนาแห้งเนื่องจากพื้นที่แปลงนาไม่มีน้ำขัง เพื่อทดสอบความทนทานต่อสภาพความแห้งแล้งของพื้นที่ เกษตรกรในพื้นที่ใช้วิธีนี้ในการสาธิตปลูกข้าวเก่าเปลือกขาว ซึ่งเป็นพันธุ์ที่ให้ผลผลิตค่อนข้างดีและเป็น ที่ต้องการของตลาด ปรับประยุกต์ร่วมกับภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อลดปัญหาวัชพืชและเพิ่มประสิทธิภาพผลผลิต

ขั้นตอนการปฏิบัติ

1. **ชิงเชือกเป็นแถว ระยะห่างระหว่างแถว 50 ซม.** เพื่อเป็นแนวกำหนดตำแหน่งการปักดำอย่างเป็น ระเบียบ ช่วยให้การจัดการแปลง เช่น การใส่ปุ๋ย การควบคุมวัชพืช และการเดินดูแปลงทำได้สะดวก
2. **ขุดหลุมใส่ปุ๋ยหมักและกลบ ระยะห่างระหว่างหลุม 30 ซม.** การเตรียมหลุมและใส่ปุ๋ยหมักก่อนปัก ดำ ช่วยให้ต้นกล้าได้รับสารอาหารตั้งแต่เริ่มปลูก และเป็นการสร้างสภาพแวดล้อมให้ดินพื้นฟูและอุ้ม น้ำได้ดีขึ้น
3. **ปักต้นกล้า 1 ต้นใน 4 มุมของหลุม ห่างกันมุมละ 10 ซม.** การจัดวางต้นกล้าแบบสี่เหลี่ยมจัตุรัส (10 × 10 ซม.) ทำให้กอหนึ่งมีต้นกล้า 4 ต้น แต่แต่ละต้นมีพื้นที่เติบโตของตัวเอง ส่งผลให้แตกกอได้ดี รับแสงได้ทั่วถึง และลำต้นแข็งแรงมากกว่าการปักแบบรวมกอแน่น ๆ แบบดั้งเดิม แม้ว่าการปักดำ 4 ต้นต่อกอจะพบทั่วไปในวิธีดั้งเดิม แต่การกำหนดตำแหน่ง **4 มุมแบบเจาะจง** เป็นการเพิ่มความ ประณีตในการปลูก และเป็นการประยุกต์แนวคิดจากระบบ SRI ซึ่งมุ่งเน้นการใช้พื้นที่อย่างคุ้มค่าและ การกระตุ้นศักยภาพการแตกกอของต้นข้าว

รูปที่ 13 ขั้นตอนการปักดำแบบ 4 มุม (เทคนิคประณีตสำหรับพื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนล่าง)

คำอธิบายภาพ: ภาพประกอบขั้นตอนการปักดำแบบ 4 มุม

เหตุผลและประโยชน์ของวิธีการ

- ✓ ต้นกล้าได้รับแสงและอากาศหมุนเวียนดีกว่าแบบกอรวม
- ✓ ลดการแข่งขันระหว่างต้นในกอเดียวกัน ทำให้ลำต้นแข็งแรง
- ✓ แดกกอได้ดี เหมาะกับข้าวก่ำเปลือกขาวที่ต้องการพื้นที่
- ✓ ทำให้การกำจัดวัชพืชเป็นระเบียบและง่ายต่อการใช้แรงงาน
- ✓ เป็นวิธีที่สอดคล้องกับหลักเกษตรอินทรีย์และการผลิตแบบประณีต

บริบทการปฏิบัติในพื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนล่าง เกษตรกรเริ่มปักดำระหว่าง วันที่ 8-27 กรกฎาคม 2568 โดยใช้ระบบการทำนารวม ใช้แรงงานเฉพาะภายในครัวเรือน ช่วยกันทำที่แปลงไปตามลำดับ เนื่องจากเป็นเทคนิคที่ละเอียดสูงและต้องใช้ความประณีตในทุกขั้นตอน จึงใช้ระยะเวลาการปลูกนานกว่าวิธีทั่วไป

รูปที่ 14 วิธีการปักดำแบบ 4 มุมเพื่อทดสอบความเหมาะสมต่อการทนแล้งของพันธุ์ข้าวเก่าเปลือกขาว

คำอธิบายภาพ: ลักษณะการปักดำแบบ 4 มุม ใน 1 กอ มีต้นกล้าทั้งหมด 4 ต้น

การปักดำถือเป็นหัวใจสำคัญของการปลูกข้าวเก่าแบบอินทรีย์ เพราะช่วยให้เกษตรกร **“คุมแปลงได้ คุมต้นได้ และคุมปัญหาได้”** ต่างจากการหว่านที่มักทำให้ข้าวเกิดกระจุก แข่งกันเอง และเปิดช่องให้วัชพืชขึ้นมากจนต้องพึ่งสารเคมีเพิ่มขึ้น การปักดำทำให้สามารถคัดเลือกต้นกล้าที่แข็งแรง จัดระยะปลูกได้เหมาะสม ต้นข้าวจึงเติบโตดี แตกกอดี และมีระบบรากที่ทนทานต่อสภาพอากาศที่ไม่แน่นอน ไม่ว่าจะน้ำมาเร็วหรือแล้งนานก็รับมือได้มากกว่า

ในขณะที่การหว่านอาจทำให้ต้นทุนซ่อนเร้นเพิ่มขึ้น ทั้งค่าการจัดการวัชพืช สารเคมี และความเสื่อมโทรมของดิน การปักดำกลับช่วยประหยัดในระยะยาว เพราะลดปัญหาวัชพืช ช่วยให้จัดการแปลงง่าย และได้ผลผลิตที่คุณภาพสม่ำเสมอมากกว่า

กล่าวคือ การปักดำไม่ใช่แค่ **“ปลูกแบบละเอียด”** แต่เป็นการวางรากฐานให้ผลผลิตมีคุณภาพ แข็งแรง และเป็นมิตรกับดิน น้ำ และสิ่งแวดล้อม เหมาะอย่างยิ่งสำหรับการผลิตข้าวเก่าในลุ่มน้ำยังทั้งสามตอนที่ต้องการความยั่งยืนควบคู่กับคุณภาพผลผลิตในระยะยาว

สรุปความแตกต่างของรูปแบบวิธีการปลูกในสามพื้นที่ลุ่มน้ำยัง

การปลูกข้าวก่ำในทั้งสามพื้นที่ลุ่มน้ำยังมีพื้นฐานร่วมกัน คือ การทำเกษตรอินทรีย์อย่างประณีต ใช้เทคนิคแบบ SRI เช่น การปักดำต้นเดียว, การจัดระยะปลูกอย่างเป็นระบบ, และ การใช้ปุ๋ยอินทรีย์เป็นหลัก อย่างไรก็ตาม แต่ละพื้นที่ที่มีความแตกต่างด้านพันธุ์ข้าว วิธีการจัดการแรงงาน และต้นทุนการผลิตที่สอดคล้องกับบริบทภูมิประเทศและวิถีชุมชน ดังนี้

☑️ ลุ่มน้ำยังตอนบน – เน้นความประณีตและการทดลองเทคนิคใหม่

- ใช้ การปักดำต้นเดียวแบบชิงเชือก เป็นหลักเพื่อควบคุมระยะปลูกอย่างแม่นยำ
- ต้องใช้แรงงานมากกว่า ทำให้ต้นทุนแรงงานต่อไร่สูง
- เหมาะกับพื้นที่ดอน-ลาดเนิน และเป็นพื้นที่ทดลองนำเทคนิค SRI มาใช้เต็มรูปแบบ

☑️ ลุ่มน้ำยังตอนกลาง – ประณีตแต่ประหยัดแรงงานกว่า

- ใช้ การปักดำต้นเดียวแบบสลับฟันปลา (สับหว่าง) ซึ่งผสมผสานเทคนิคใหม่จากการอบรมกับภูมิปัญญาท้องถิ่น
- ช่วยลดจำนวนแรงงาน ปักดำได้เร็วขึ้น ต้นทุนการผลิตจึงต่ำกว่าตอนบนและตอนล่าง
- เป็นพื้นที่ที่ปรับตัวได้ดี ใช้ทักษะชาวบ้านให้เหมาะกับการทำอินทรีย์

☑️ ลุ่มน้ำยังตอนล่าง – ประณีตที่สุด ต้นทุนสูงที่สุด

- ใช้ การปักดำแบบ 4 มุม ซึ่งต้องอาศัยความละเอียดสูงในทุกขั้นตอน ใช้แรงงานมาก
- เหมาะกับพื้นที่ราบลุ่ม ปลูกพันธุ์ก่ำเปลือกขาวที่ตลาดต้องการ
- ใช้แรงงานจำนวนมาก ใช้เวลานานที่สุด ทำให้ต้นทุนต่อไร่สูงกว่าอีกสองพื้นที่

นอกจากนี้ยังพบว่า เกษตรทั้ง 3 พื้นที่ มีแนวทางการปลูกและการดูแลหลังปลูกที่แตกต่างกันตามบริบทของระบบนิเวศ แต่เสริมกันในเชิงโครงสร้าง ซึ่งน่าจะนำไปเป็นต้นแบบในการปรับตัวของเกษตรกรต่อสภาพการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศในพื้นที่อื่นๆ ได้ กล่าวคือ

- ✓ เกษตรกรในลุ่มน้ำยังตอนบน มีความพร้อมทั้งด้านการคัดเลือกพันธุ์ การปลูก และการดูแลรักษา โดยมีการดำเนินการดูแลอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ
- ✓ เกษตรกรลุ่มน้ำยังตอนกลาง มีจุดเด่นด้านความหลากหลายทางพันธุกรรมและการทดลองนวัตกรรมการปลูกเพื่อปรับให้เข้ากับสภาพพื้นที่
- ✓ เกษตรกรลุ่มน้ำยังตอนล่าง มีจุดแข็งด้านการรวมกลุ่มและการบริหารจัดการทรัพยากรร่วมกันอย่างครบวงจร ซึ่งส่งผลให้เกิดการใช้แรงงานและปัจจัยการผลิตอย่างคุ้มค่า

5. การดูแล

การดูแลรักษาแปลงนาข้าวก่ำในแนวทางการเกษตรที่ยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ต้องดำเนินการภายใต้ระบบเกษตรอินทรีย์อย่างเคร่งครัด โดยมีเป้าหมายคือการสร้างความยั่งยืน และลดการพึ่งพาสารเคมีตลอดวงจรการผลิต

5.1 การดูแลแปลงปลูกข้าวก่ำของพื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนบน

- การให้ปุ๋ย ใช้ปุ๋ยอินทรีย์และน้ำหมักชีวภาพในช่วงตั้งท้อง ทำให้ต้นข้าวได้รับสารอาหารสม่ำเสมอและลดความเสี่ยงจากการสะสมธาตุอาหารมากเกินไป
- การกำจัดวัชพืช ใช้แรงงานคว่ำเรือเป็นหลัก พบว่า มีหนอนกอ หนอนบัว และรากเน่า

- **การดูแลน้ำ** มีการบริหารจัดการน้ำสม่ำเสมอ แม้บางแปลงจะได้รับผลกระทบจากน้ำท่วมเพราะอยู่ใกล้ลำห้วย แต่โดยรวมถือเป็นระบบที่มีประสิทธิภาพและช่วยสนับสนุนคุณภาพผลผลิตได้ดี
- ข้อสังเกต** พื้นที่ตอนบนมีความเข้มแข็งด้านการจัดการปุ๋ยอินทรีย์และน้ำ แต่มีความเสี่ยงจากภัยน้ำท่วมสูงกว่าอีกสองพื้นที่ ทำให้ความสม่ำเสมอของผลผลิตขึ้นอยู่กับสภาพอากาศค่อนข้างมาก อย่างไรก็ตามความใส่ใจในการจัดการแปลงและระบบดูแลน้ำที่มีอยู่ช่วยลดผลกระทบและเพิ่มโอกาสได้ผลผลิตคุณภาพดี

5.2 การดูแลแปลงปลูกข้าวเก่าของพื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนกลาง

- **การให้ปุ๋ย** หลังการปักดำเกษตรกรมีการใส่ปุ๋ย 2-3 ครั้ง ใช้ทั้งปุ๋ยหมักที่ผลิตเองและน้ำหมักชีวภาพ โดยเน้นช่วงข้าวตั้งท้อง
- **การกำจัดวัชพืช** มีการควบคุมศัตรูพืชอย่างต่อเนื่อง โดยการถอนหญ้าจากแรงงานในครัวเรือน ขณะที่บางแปลงมีเพลี้ยไฟจึงได้แก้ไขด้วยการฉีดพ่นน้ำส้มควันไม้
- **การดูแลน้ำ** ให้ความสำคัญกับการระบายน้ำในช่วงฝนตกหนัก และรักษาความชุ่มชื้นในช่วงฝนทิ้งช่วง ช่วยลดความเสียหายจากสภาพอากาศแปรปรวนและเพิ่มความแข็งแรงของต้นข้าว

ข้อสังเกต พื้นที่ที่มีทรัพยากรน้ำที่สมดุล การจัดการน้ำมีประสิทธิภาพสูง ทำให้ต้นข้าวแข็งแรงสม่ำเสมอและลดความเสี่ยงของความเสียหายจากสภาพอากาศแปรปรวน พื้นที่นี้จึงมีศักยภาพสูงในการผลิตข้าวเก่าคุณภาพดีในต้นทุนแรงงานที่เหมาะสม

5.3 การดูแลแปลงปลูกข้าวเก่าของพื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนล่าง

- **การให้ปุ๋ย** มีการใส่ปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ดในช่วงของการปักดำ 1 ครั้ง และผสมกับการฉีดพ่นปุ๋ยน้ำหมักชีวภาพ 2 ครั้งตามระยะการตั้งท้องและออกรวง
- **การกำจัดวัชพืช** มีการกำจัดวัชพืชและควบคุมศัตรูพืชเป็นระยะ ในแปลงที่พบว่า มีหนอนกอ ใช้วิธีการถอนต้นนั้นทิ้งเพื่อเป็นการควบคุมศัตรูพืช และไม่พบโรคพืชอื่นๆ
- **การดูแลน้ำ** การจัดการน้ำโดยใช้ระบบน้ำฝนเพียงอย่างเดียวไม่มีการให้น้ำด้วยวิธีการอื่นๆ เพื่อทดสอบความทนทานและความยืดหยุ่นต่อสภาพอากาศ การดำเนินงานในพื้นที่นี้สะท้อนถึงรูปแบบการจัดการแบบกลุ่มที่เข้มแข็ง ละเอียด และสอดคล้องกับแนวทางเกษตรยั่งยืน

ข้อสังเกต พื้นที่ตอนล่างเป็นพื้นที่ที่ “ทดสอบความยืดหยุ่นของระบบ” มากที่สุด เพราะไม่มีการเสริมแหล่งน้ำอื่นนอกจากน้ำฝน ทำให้เห็นศักยภาพของข้าวเก่าในสภาพแวดล้อมจริง การจัดการแบบกลุ่มที่เข้มแข็งช่วยให้แปลงมีความเป็นระเบียบและดูแลได้ทั่วถึง

ดังนั้น การดูแลแปลงนาข้าวเก่าอินทรีย์ **"ต้องประหยัดและแม่นยำ"** เพราะการดูแลแปลงนาข้าวเก่าตามแนวทางนี้คือการทำเกษตรอินทรีย์ที่เน้นการใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า เพื่อให้ต้นข้าวแข็งแรงและทนทานต่อสภาพอากาศที่แปรปรวน โดยมี 3 หัวใจหลัก ดังนี้

การใช้ปุ๋ยอินทรีย์ (แทนเคมี)

- ✓ **หลักการ:** บำรุงดินให้แข็งแรงจากภายในอย่างต่อเนื่อง
- ✓ **ทำอย่างไร:** เน้นการใส่ ปุ๋ยอินทรีย์ (ปุ๋ยหมัก/ปุ๋ยคอก) ในปริมาณที่มากพอ เพื่อเป็นอาหารหลักของดินและต้นข้าวตั้งแต่ต้น
- ✓ **ความยั่งยืน:** การใช้ปุ๋ยอินทรีย์อย่างเดียวทำให้มั่นใจได้ว่าผลผลิตข้าวเก่ามีคุณค่าทางโภชนาการสูงและไม่ทำลายระบบนิเวศในดิน

การควบคุมวัชพืช (ด้วยมือและเทคนิคปลูก)

✓ **หลักการ:** ไม่ใช้ยาฆ่าหญ้า แต่ใช้การจัดการแปลงนาเข้ามาช่วย

✓ **ทำอย่างไร:**

✓ **ใช้เทคนิค "ดำต้นเดียว":** การปลูกข้าวแบบปักดำต้นเดียวและเว้นระยะห่างกว้าง เป็นกลยุทธ์สำคัญ เพราะช่องว่างที่เกิดขึ้นช่วยให้เกษตรกรสามารถ กำจัดวัชพืชด้วยมือหรือเครื่องมือ ได้ง่ายและแม่นยำ

✓ **ตัดแยกพันธุ์ปน:** ต้องคอยตรวจสอบและตัดแยกพันธุ์ข้าวอื่น ๆ ที่ปะปนออกไปด้วย เพื่อให้มั่นใจว่าข้าวเก่าที่ได้นั้นบริสุทธิ์

✓ **ความยั่งยืน:** ลดการพึ่งพาสารเคมีได้อย่างเด็ดขาด และลดต้นทุนในระยะยาว

การจัดการน้ำอย่างยืดหยุ่น

✓ **หลักการ:** บริหารจัดการน้ำให้เพียงพอและฉลาด เพื่อรับมือกับความแห้งแล้งหรือฝนตกหนัก

✓ **ทำอย่างไร:**

- **การสำรองน้ำ** เกษตรกรในพื้นที่ที่มีการพัฒนา สระน้ำในไร่นา เพื่อสำรองน้ำไว้ในยามขาดแคลน

- **ระบบร่วมมือ** เช่น ในพื้นที่นารวมลุ่มน้ำยังตอนล่าง มีการร่วมมือกัน จัดการระบบน้ำ อย่างเป็นระบบทำให้การให้น้ำแก่แปลงนาเป็นไปอย่างสม่ำเสมอ

การดูแลแปลงนาข้าวกำลังเป็นกระบวนการที่เน้นความพิถีพิถัน และการพึ่งพาความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติเป็นหลัก ผสานระหว่างการบำรุงดินด้วยอินทรีย์วัตถุ และการจัดการพื้นที่อย่างประณีต เพื่อให้ได้ผลผลิตที่มีคุณภาพสูงและเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมอย่างแท้จริง แม้การผลิตข้าวเก่าแบบเกษตรอินทรีย์ประณีตที่ใช้ในการทดลองจะให้ผลผลิตที่มีคุณภาพสูง แต่รูปแบบดังกล่าวต้องอาศัยแรงงานเข้มข้นและมีต้นทุนด้านการจัดการสูง เกษตรกรบางรายที่ต้องการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตอย่างฉับพลันอาจรู้สึกว่าจะไม่คุ้มค่างับผลตอบแทนในระยะสั้น

ดังนั้น การใช้สารเคมีบางชนิดอย่างถูกต้อง เหมาะสม และอยู่ในเกณฑ์ควบคุม อาจเป็นทางเลือกที่ “ยอมรับได้” ในระยะเปลี่ยนผ่าน เพื่อช่วยลดภาระต้นทุนแรงงานและรักษาระดับผลผลิต ขณะเดียวกันยังสามารถค่อย ๆ ปรับเข้าสู่ระบบเกษตรอินทรีย์อย่างเต็มรูปแบบในอนาคต แนวทางดังกล่าวจะช่วยให้เกษตรกรมีความพร้อมปรับตัวได้จริง และเกิดความยั่งยืนของระบบการผลิตมากขึ้นในระยะยาว

6. อัตราการเจริญเติบโตของข้าวเก่า

6.1 พื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนบน ข้าวเก่าในพื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนบนมีพัฒนาการการเจริญเติบโตที่ค่อนข้างดีและสม่ำเสมอ โดยต้นข้าวเริ่มแตกกอเฉลี่ยในช่วงสัปดาห์ที่ 3-4 หลังปลูก และตั้งท้องภายในระยะเวลาประมาณ 55-60 วัน หลังการปักดำ ข้าวเริ่มออกรวงในช่วงวันที่ 85-90 และสามารถเก็บเกี่ยวได้ภายในระยะเวลา ประมาณ 110-120 วัน ต้นข้าวสูงเฉลี่ยอยู่ที่ 110-130 เซนติเมตร ซึ่งถือว่าอยู่ในระดับเหมาะสมต่อการตั้งท้องและออกรวงอย่างสมบูรณ์ การดูแลแปลงที่มีความต่อเนื่อง ทั้งการใส่ปุ๋ย การจัดการน้ำ และการกำจัดวัชพืช ส่งผลให้ต้นข้าว มีการแตกกอดีและสม่ำเสมอ แสดงถึงระบบการปลูกที่มีเสถียรภาพและการจัดการแปลงที่มีประสิทธิภาพสูง

รูปที่ 15 ลักษณะการแตกกอของข้าวก่ำพันธุ์ข้าวก่ำใบเขียวจากต้นกล้าปักดำ 1 ต้น

คำอธิบายภาพ: การแตกกอของต้นข้าวที่ปักดำต้นเดียวในแปลงสาธิตพื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนล่าง

6.2 พื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนกลาง ข้าวก่ำในพื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนกลางซึ่งใช้ทั้งพันธุ์ ข้าวก่ำกาดำและข้าว ก่ำใบเขียว มีลักษณะการเจริญเติบโตที่เด่นชัดในด้านการแตกกอและความแข็งแรงของต้น โดยข้าวเริ่ม แตก กอเฉลี่ยในช่วงสัปดาห์ที่ 4-5 หลังปลูก ตั้งท้องประมาณ 60-65 วัน และเริ่มออกรวงในช่วง วันที่ 90-95 หลัง ปลูก ความสูงเฉลี่ยของต้นข้าวอยู่ที่ 120-140 เซนติเมตร ซึ่งค่อนข้างสูงกว่าพื้นที่ตอนบนเล็กน้อย เนื่องจาก เป็นพื้นที่ราบและมีปริมาณน้ำมากกว่า การดูแลรักษาหลังปลูกให้ความสำคัญกับการใส่ปุ๋ยอินทรีย์และการ ควบคุมศัตรูพืชอย่างสม่ำเสมอ ส่งผลให้ข้าวในพื้นที่ตอนกลางมีการเจริญเติบโตที่สมบูรณ์ แข็งแรง และให้ผล ผลิตที่มีศักยภาพดี

6.3 พื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนล่าง ด้านพื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนล่างเพาะปลูกพันธุ์ ก่ำเปลือกขาว พบว่า ข้าวมี การเจริญเติบโตที่มั่นคงและเหมาะสมกับพื้นที่ราบลุ่ม โดยข้าวเริ่มแตกกอเฉลี่ยในช่วงสัปดาห์ที่ 3-4 ตั้งท้อง ประมาณ 55-60 วัน และเริ่มออกรวงในช่วง วันที่ 85-90 หลังปลูก ความสูงเฉลี่ยของต้นข้าวอยู่ที่ 100-120 เซนติเมตร การเจริญเติบโตที่สม่ำเสมอนี้เกิดจากการจัดการน้ำที่ดีในระบบบารวม และการใส่ปุ๋ยตามระยะการ เติบโต ซึ่งช่วยเสริมให้ต้นข้าวแข็งแรงและมีอัตราการออกรวงที่ใกล้เคียงกันในแต่ละแปลง

เมื่อพิจารณาโดยรวม ข้าวก่ำในพื้นที่ลุ่มน้ำยังทั้ง 3 พื้นที่ มีพัฒนาการของต้นข้าวที่แตกต่างกันตาม ภูมิภาคและระบบการปลูก โดยเฉลี่ยแล้วข้าวก่ำในพื้นที่ทั้งหมดเริ่มแตกกอภายใน 3-5 สัปดาห์หลังปลูก ตั้งท้องภายใน 60 วัน และเริ่มออกรวงภายใน 90 วัน โดยมีระยะเวลาการเก็บเกี่ยวรวม ประมาณ 110-120 วันหลังปลูก

- พื้นที่ตอนบน มีความเด่นด้านการจัดการแปลงที่ดีและการแตกกอสม่ำเสมอ
- พื้นที่ตอนกลาง มีจุดเด่นด้านความแข็งแรงของต้นและความสูงเฉลี่ยสูงสุด
- พื้นที่ตอนล่าง จุดเด่นคืออัตราการแตกกอสม่ำเสมอและความทนทานกับสภาพภูมิอากาศ

ตารางที่ 2 อัตราการเติบโตของข้าวก่ำ

พื้นที่	ระยะเริ่มแตกกอ	ระยะตั้งท้อง (หลังปลูก)	ระยะออกรวง (หลังปลูก)	ระยะเก็บเกี่ยว (หลังปลูก)	ความสูงเฉลี่ย (ซม.)	ลักษณะเด่นของการเจริญเติบโต
ตอนบน	สัปดาห์ที่ 3-4	55-60 วัน	85-90 วัน	110-120 วัน	110-130	แตกกอสม่ำเสมอ ใบตั้งตรง แข็งแรง
ตอนกลาง	สัปดาห์ที่ 4-5	60-65 วัน	90-95 วัน	115-120 วัน	120-140	ต้นสูง แข็งแรง แตกกอดี ให้ผลผลิตสูง เหมาะกับพื้นที่ราบ
ตอนล่าง	สัปดาห์ที่ 3-4	55-60 วัน	85-90 วัน	110-115 วัน	100-120	อัตราการแตกกอสม่ำเสมอ และความทนทานกับสภาพภูมิอากาศ ให้ผลผลิตมีคุณภาพสูง

การติดตามจากแบบบันทึกการเพาะปลูกข้าวเก่า จากการวิเคราะห์ พบว่า เกษตรกรในกลุ่มน้ำยังมีรูปแบบการปลูกข้าวเก่าใกล้เคียงกัน โดยเริ่มเตรียมดิน-ตกกล้าในเดือนพฤษภาคม-มิถุนายน ปักดำในเดือนมิถุนายน-กรกฎาคม ข้าวแตกกอในกรกฎาคม-สิงหาคม ตั้งท้อง-ออกรวงในกันยายน-ตุลาคม และเก็บเกี่ยวในพฤศจิกายน-ธันวาคม ระยะเวลาปลูกอาจคลาดเคลื่อนเล็กน้อยตามสภาพฝนและระบบจัดการน้ำแต่ละพื้นที่ ข้อมูลการเจริญเติบโตสะท้อนว่าเกษตรกรมีความสามารถปรับตัวให้เหมาะกับภูมิประเทศและทรัพยากรที่มีอยู่ ซึ่งเป็นหัวใจของเกษตรกรที่ยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ

ในภาพรวม กลุ่มน้ำยังตอนบน มีความพร้อมสูงทั้งด้านพันธุ์ การจัดการแปลง และระบบอินทรีย์ เหมาะพัฒนาเป็นพื้นที่ต้นแบบการเรียนรู้ พื้นที่กลุ่มน้ำยังตอนกลางเป็นพื้นที่กำลังทดลองและปรับตัว มีความยืดหยุ่นสูง ขณะที่กลุ่มน้ำยังตอนล่างโดดเด่นด้านการจัดการแบบกลุ่มและการขับเคลื่อนโดยวิสาหกิจชุมชน แม้มีข้อจำกัดด้านน้ำแต่มีความเข้มแข็งในองค์ความรู้การจัดการดูแลแปลง ทั้งสามพื้นที่จึงมีศักยภาพเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายการผลิตข้าวเก่าคุณภาพสูงที่ขับเคลื่อนการเกษตรยั่งยืนได้ในอนาคต

7. การเก็บเกี่ยวผลผลิต

การเก็บเกี่ยวข้าวเก่าต้องดำเนินการด้วยความประณีตและแม่นยำ เพื่อให้ได้ผลผลิตที่มีคุณภาพสูงสุดเหมาะสำหรับการบริโภคและการรักษาพันธุ์

7.1 ระยะเวลาการเก็บเกี่ยวที่เหมาะสม การเก็บเกี่ยวจะต้องสัมพันธ์กับอายุของพันธุ์ข้าว เพื่อให้ได้ข้าวที่มีความสุกแก่เต็มที่ มีคุณค่าทางโภชนาการสูง และรสชาติที่ดีที่สุด

ช่วงอายุโดยรวม ข้าวเก่าในพื้นที่น้ำร่องทั้งสามตอนมีระยะเวลาการเก็บเกี่ยวรวมโดยเฉลี่ยประมาณ 110-120 วันหลังปลูก (จัดเป็นกลุ่มข้าวเบาถึงข้าวกลาง)

การเก็บเกี่ยวตามเทคนิคหลากหลายอายุ หากมีการปลูกข้าวหลายพันธุ์ที่มีอายุการเก็บเกี่ยวต่างกัน (ข้าวใหญ่, ข้าวกลาง, ข้าวเบา) เกษตรกรต้องมีการวางแผนการเก็บเกี่ยวโดยเว้นระยะการเกี่ยว เพื่อบริหารจัดการค่าใช้จ่ายค่าแรงงานเกี่ยวข้าวให้เหมาะสม

7.2 เทคนิคและความสำคัญของการเก็บเกี่ยว การเก็บเกี่ยวไม่ได้เป็นเพียงการนำผลผลิตออกจากแปลง แต่ยังเป็นขั้นตอนสุดท้ายของการควบคุมคุณภาพพันธุ์ข้าวด้วย

ตารางที่ 3 วิธีการเก็บเกี่ยวที่นิยมในปัจจุบัน

วิธีการเก็บเกี่ยว	ลักษณะ	ข้อดี	ข้อจำกัดหลัก (โดยเฉพาะทำเมล็ดพันธุ์)
การใช้เครื่องเกี่ยวนวด (รถเกี่ยว)	รถเกี่ยวจะทำการตัดเก็บเกี่ยว และนวดข้าวไปพร้อมกันในขั้นตอนเดียว	รวดเร็วที่สุด: ลดระยะเวลาการเก็บเกี่ยวจากหลายวันเหลือเพียงไม่กี่ชั่วโมง/วัน ลดต้นทุนแรงงาน: ลดการพึ่งพาแรงงานคน	ความชื้นสูง: ข้าวที่ได้มีความชื้นสูงต้องนำไปตาก/อบต่อ ข้าวปนสูง: เครื่องจักรมีความเสี่ยงในการนำข้าวจากแปลงอื่นมาปนเป็นพันธุ์ ความเสียหายต่อเมล็ด: เมล็ดอาจแตกร้าวหรือเสียหายจากการนวดด้วยเครื่องจักร ไม่เหมาะกับการคัดพันธุ์: ไม่สามารถคัดแยกพันธุ์ปนระหว่างเกี่ยวได้
การเกี่ยวด้วยมือ	ใช้แรงงานคนและเคียวเกี่ยวรวงข้าวที่ละมัด จากนั้นจึงนำไปตากและนวดด้วยเครื่องนวด/ตี/ย่า	ควบคุมคุณภาพสูงสุด: สามารถเลือกเกี่ยวเฉพาะรวงที่สุกแก่เต็มที่ ข้าวบริสุทธิ์สูง: ป้องกันข้าวปนได้เกือบ 100% ได้ฟางข้าวสมบูรณ์: ฟางไม่ถูกทำลายหรือปนละเอียด	ช้าและใช้เวลามาก: ใช้เวลา 6-10 ชั่วโมง/ไร่ ต้นทุน แรงงานสูง: ต้องพึ่งพาแรงงานคนจำนวนมาก (หากไม่มีระบบลงแขก) ต้องมีการนวดแยก: ต้องมีขั้นตอนการนวดข้าวเพิ่มเติม

7.3 ผลผลิตจากแปลงน้าว้าพื้นที่ลุ่มน้ำยัง

เมื่อเปรียบเทียบผลผลิตข้าวจากทั้งสามพื้นที่ลุ่มน้ำยัง จะเห็นภาพชัดเจนว่า ปัจจัยด้านภูมิประเทศ การจัดการน้ำ และความละเอียดในการคัดพันธุ์ มีผลโดยตรงต่อผลผลิตที่เกษตรกรได้รับ แม้ทุกพื้นที่จะใช้หลักเกษตรอินทรีย์และวิธีการปลูกแบบประณีตคล้ายกัน แต่ผลลัพธ์กลับแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ

- **ลุ่มน้ำยังตอนบน** มีการจัดการแปลงที่ดีและการคัดเมล็ดพันธุ์ค่อนข้างเข้มงวด ผลผลิตเฉลี่ยอยู่ที่ **330 กก./ไร่** โดยแปลงที่ให้ผลผลิตสูงสุดได้ **520 กก./ไร่** และต่ำสุด **150 กก./ไร่** ซึ่งเกิดในแปลงที่ติดลำห้วยถูกน้ำท่วมถึง 2 ครั้ง ส่งผลให้ผลผลิตลดลง แม้ปริมาณผลผลิตจะต่างกันมากระหว่างแปลง แต่เมล็ดข้าวที่ได้มีความสวยและสมบูรณ์เหมาะสมสำหรับเก็บเป็นเมล็ดพันธุ์ ขณะที่บางแปลงได้รับผลกระทบจากโรคและแมลง ทำให้ผลผลิตน้อยกว่าที่คาดการณ์ จำเป็นต้องเพิ่มความเข้มงวดในการคัดพันธุ์และปรับปรุงดินเพื่อให้ได้ผลผลิตที่สอดคล้องกับศักยภาพของพันธุ์ข้าวว่า ทั้งนี้ มีเกษตรกรบางแปลงที่ใช้การเกี่ยวข้าวด้วยรถเกี่ยว อาจจะต้องระวังหากต้องนำไปใช้เป็นเมล็ดพันธุ์ในฤดูกาลถัดไป
- **ลุ่มน้ำยังตอนกลาง** เป็นพื้นที่ที่กำลังทดลองและปรับตัว ซึ่งสะท้อนผ่านการเลือกปลูกข้าวเก่า 2 พันธุ์ (ก้ากาด้า-ก้าไบเขียว) และมีผลผลิตเฉลี่ย **400 กก./ไร่** แปลงที่ทำอินทรีย์มานานและมีเมล็ดพันธุ์บริสุทธิ์ให้มากถึง **650 กก./ไร่** ขณะที่แปลงที่ได้ผลผลิตต่ำสุด **300 กก./ไร่** มักพบปัญหาการปนเปื้อนของพันธุ์ข้าวเก่ากับพันธุ์ข้าวขาวจากการปลูกเดิม แสดงให้เห็นว่าการคัดเลือกพันธุ์ที่ไม่ต่อเนื่องส่งผลต่อความบริสุทธิ์ของพันธุ์และปริมาณผลผลิตแต่ยังแสดงให้เห็นว่าพื้นที่ตอนกลางมีความ “เปิดรับการเรียนรู้สูง” และมีโอกาสพัฒนาไปสู่ระบบการผลิตข้าวเก่าที่มั่นคงมากขึ้นในอนาคต

- **ลุ่มน้ำยังตอนล่าง** คือพื้นที่ที่โดดเด่นที่สุดชัดเจน ด้วยระบบการจัดการแบบกลุ่มและการทำนาอินทรีย์ที่ละเอียดสูง ผลผลิตเฉลี่ยพุ่งถึง 580 กก./ไร่ และต่างกันระหว่างแปลงเพียงเล็กน้อย นี่สะท้อนว่าเมื่อน้ำ ดิน พันธุ์ และแรงงานถูกจัดการเป็นระบบเดียวกัน ผลผลิตจะ “นิ่งและสูง” กว่าพื้นที่อื่น การจัดการแบบรวมแปลงจึงเป็นพลังสำคัญที่ช่วยให้พื้นที่นี้ก้าวสู่การเป็นฐานการผลิตข้าวกำแพงเศรษฐกิจได้อย่างมั่นคงที่สุดในลุ่มน้ำ

โดยสรุป การเปรียบเทียบผลผลิตในทั้งสามพื้นที่ทำให้เห็นภาพที่น่าสนใจว่า

- ✓ **ตอนบน** เด่นด้านพันธุ์และเทคนิคการปลูก แต่เสี่ยงภัยน้ำและเข้มงวดการคัดเลือกพันธุ์
- ✓ **ตอนกลาง** เด่นด้านการทดลองและความยืดหยุ่น แต่ยังต้องเข้มงวดเรื่องการคัดพันธุ์
- ✓ **ตอนล่าง** เด่นด้านการจัดการแบบกลุ่มและผลผลิตสูงสม่ำเสมอ

จากการเพาะปลูกข้าวกำแพงแปลงสาธิตและแปลงขยายผลในฤดูกาลนี้ หากนำจุดแข็งของแต่ละพื้นที่มาประกอบกัน ได้แก่ ความชำนาญด้านการจัดการแปลง (ตอนบน) ความยืดหยุ่นและนวัตกรรม (ตอนกลาง) และระบบจัดการที่เข้มแข็ง (ตอนล่าง) ลุ่มน้ำยังมีศักยภาพสูงที่จะพัฒนาเป็นต้นแบบ “**ลุ่มน้ำข้าวกำแพงอินทรีย์**” ที่เข้มแข็งและยั่งยืนในระดับประเทศได้ไม่ยากในอนาคต

7.4 เทคนิคการเก็บเกี่ยวด้วยมือที่ส่งเสริมคุณภาพเมล็ดพันธุ์

การคัดเลือกและเตรียมเมล็ดพันธุ์เป็นขั้นตอนพื้นฐานที่มีผลโดยตรงต่อคุณภาพของผลผลิตและความบริสุทธิ์ของสายพันธุ์ในระยะยาว โดยเฉพาะในระบบการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์และการฟื้นฟูพันธุ์ท้องถิ่น ข้าวกำแพงเป็นพันธุ์ข้าวที่มีคุณค่าทางโภชนาการสูง ต้องอาศัยกระบวนการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ที่ละเอียดรอบคอบตั้งแต่ในแปลงจนถึงขั้นตอนการเก็บรักษา

การเริ่มต้นคัดเลือกตั้งแต่ **ระยะการเกี่ยวข้าว** ถือเป็นจุดสำคัญที่สุด เนื่องจากเป็นช่วงที่สามารถแยกต้นแม่พันธุ์ที่สมบูรณ์ที่สุดออกจากแปลงและลดการปนเปื้อนของเมล็ดพันธุ์ต่างชนิดได้อย่างมีประสิทธิภาพ ควรเก็บเกี่ยวเมล็ดพันธุ์ด้วยมือ โดยมีขั้นตอน ดังนี้

- 1) **คัดเลือกต้นแม่พันธุ์ในแปลง** ต้นแข็งแรง ตั้งตรง ไม่ล้ม รวงเต็ม เมล็ดสุกสม่ำเสมอ มีสีและลักษณะตรงตามพันธุ์
- 2) **เก็บแยกเฉพาะต้นที่ทำสัญลักษณ์ไว้**
- 3) **ใช้เคียวหรืออุปกรณ์ที่สะอาด** ไม่ปนกับแปลงอื่น
- 4) **ไม่วางรวงสัมผัสพื้นเพื่อลดการปนเปื้อนของเชื้อและความชื้น**
- 5) **บรรจุในภาชนะที่สะอาด** เช่น ถุงใหม่หรือถังพลาสติก

การเก็บเกี่ยวด้วยมือมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวกำแพงคุณภาพสูง เพราะช่วยให้เกษตรกรเลือกเฉพาะรวงที่สมบูรณ์ แข็งแรง และสุกสม่ำเสมอ ลดการปนเปื้อนของพันธุ์และลดความเสียหายของเมล็ดที่อาจเกิดจากเครื่องจักร เช่น การแตกหักหรือการร่วงหล่น ซึ่งส่งผลต่อคุณภาพ ความงอก และปริมาณสารแอนโทไซยานินในเมล็ด การเกี่ยวด้วยมือจึงเป็นวิธีที่เหมาะสมที่สุดสำหรับการรักษาความบริสุทธิ์ของพันธุ์และการผลิตเมล็ดพันธุ์ที่ดีในระบบเกษตรอินทรีย์และการอนุรักษ์พันธุ์ท้องถิ่น

8. สรุป

ในส่วนสุดท้ายนี้ เป็นการนำเสนอภาพรวมโดยพิจารณาว่าการปลูกข้าวก่ำจะมีความเหมาะสมและจะสามารถนำมาใช้เป็นมาตรการ หรือแนวทางในการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ โดยอาศัยธรรมชาติได้เพียงใด ในแง่ไหน ซึ่งการประเมินสรุปจะแบ่งเป็นสองส่วน ส่วนแรก เป็นการประเมินตนเองของผู้เข้าร่วมโครงการนำร่อง ส่วนที่สอง ประมวลผลมาจากรายงานที่นำเสนอไว้ภายใต้โครงการนี้ และความรู้ที่ประมวลมาจากแหล่งอื่น ๆ ดังจะได้นำเสนอต่อไป

ก. การประเมินตนเอง

ในตอนท้าย โครงการฯ ได้มีการจัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้ที่เข้าร่วมในโครงการทั้ง 21 คน และมีการประเมินตนเองในด้านต่าง ๆ ผลของการประเมินเป็นดังนี้

ตารางที่ 4 ผลคะแนนการประเมินตนเองของเกษตรกรพื้นที่ ลุ่มน้ำยังตอนบน

ประเด็น	สมาชิก 1	สมาชิก 2	สมาชิก 3	สมาชิก 4	สมาชิก 5	สมาชิก 6	ค่าเฉลี่ย ($\bar{x}$)
ความเข้าใจใน วัตถุประสงค์ของโครงการ	3	3	3	2	4	3.5	3.1
ความรู้จากการอบรมการ เพาะปลูกข้าวก่ำ	4	5	3	3	4	4.5	3.9
ความทนทานต่อสภาพ ภูมิอากาศของข้าวก่ำ	3	4	3	2.5	3	3	3.1
ความทนทานต่อโรคและ ศัตรูพืชของข้าวก่ำ	3	4	4	3	2.5	3	3.3
ผลผลิตของข้าวก่ำ	3	4.5	3	3	3.5	3.5	3.4
ความมั่นใจทักษะและ ความรู้การเพาะปลูกข้าว ก่ำในอนาคต	5	5	4	5	5	4.5	4.8
การสนับสนุนจาก โครงการ	5	5	5	5	5	4.5	4.9
การขยายผลในอนาคต	5	5	5	5	5	5	5

ตารางที่ 5 ผลคะแนนการประเมินตนเองของเกษตรกรพื้นที่ ลุ่มน้ำยังตอนกลาง

ประเด็น	สมาชิก 1	สมาชิก 2	สมาชิก 3	สมาชิก 4	สมาชิก 5	สมาชิก 6	สมาชิก 7	ค่าเฉลี่ย ($\bar{x}$)
ความเข้าใจใน วัตถุประสงค์ของ โครงการ	3	4	3	3	4	3	4	3.4
ความรู้จากการอบรม การเพาะปลูกข้าวเก่า	4	3	4	3	4	3	4	3.6
ความทนทานต่อสภาพ ภูมิอากาศของข้าวเก่า	5	5	5	5	5	5	5	5
ความทนทานต่อโรคและ ศัตรูพืชของข้าวเก่า	4	4	4	5	4	4	4	4.1
ผลผลิตของข้าวเก่า	5	5	4	4	5	5	5	4.7
ความมั่นใจทักษะและ ความรู้การเพาะปลูก ข้าวเก่าในอนาคต	5	5	5	5	5	5	5	5
การสนับสนุนจาก โครงการ	5	5	5	5	5	4	5	4.8
การขยายผลในอนาคต	5	5	5	5	5	5	5	5

ตารางที่ 6 ผลคะแนนการประเมินตนเองของเกษตรกรพื้นที่ ลุ่มน้ำยังตอนล่าง

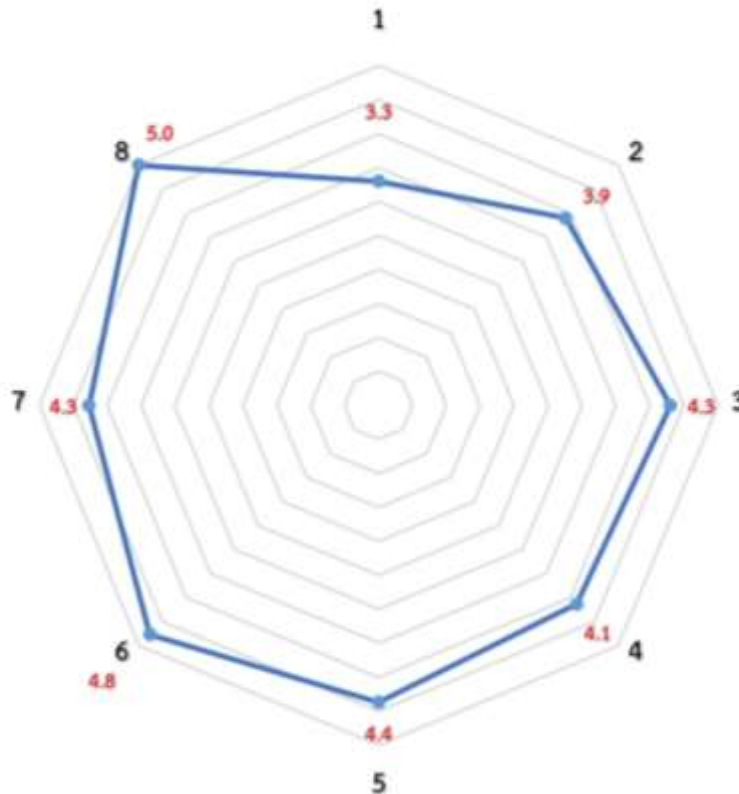
ประเด็น	สมาชิก 1	สมาชิก 2	สมาชิก 3	สมาชิก 4	สมาชิก 5	สมาชิก 6	สมาชิก 7	ค่าเฉลี่ย ($\bar{x}$)
ความเข้าใจใน วัตถุประสงค์ของโครงการ	2	3	2	5	3	4	5	3.4
ความรู้จากการอบรมการ เพาะปลูกข้าวเก่า	4	4	4	5	4	4	5	4.2
ความทนทานต่อสภาพ ภูมิอากาศของข้าวเก่า	4	5	5	5	5	5	5	4.8
ความทนทานต่อโรคและ ศัตรูพืชของข้าวเก่า	5	5	5	5	5	5	5	5
ผลผลิตของข้าวเก่า	5	5	5	5	5	5	5	5
ความมั่นใจทักษะและ ความรู้การเพาะปลูกข้าว เก่าในอนาคต	3	5	5	5	5	5	4	4.5
การสนับสนุนจากโครงการ	3	3	4	3	2	3	4	3.1

ประเด็น	สมาชิก	สมาชิก	สมาชิก	สมาชิก	สมาชิก	สมาชิก	สมาชิก	ค่าเฉลี่ย ($\bar{x}$)
	1	2	3	4	5	6	7	
การขยายผลในอนาคต	5	5	5	5	5	5	5	5

ตารางที่ 7 ค่าเฉลี่ยผลรวมคะแนนการประเมินตนเองแยกตามประเด็น

ข้อที่	ประเด็น	กลุ่มน้ำยัง ตอนบน	กลุ่มน้ำยัง ตอนกลาง	กลุ่มน้ำยัง ตอนล่าง	ค่าเฉลี่ยรวม ($\bar{x}$)
1	ความเข้าใจในวัตถุประสงค์ของโครงการ	3.4	3.4	3.1	3.3
2	ความรู้จากการอบรมการเพาะปลูกข้าวกล้า	4.2	3.6	3.9	3.9
3	ความทนทานต่อสภาพภูมิอากาศของข้าวกล้า	4.8	5	3.1	4.3
4	ความทนทานต่อโรคและศัตรูพืชของข้าวกล้า	5	4.1	3.3	4.1
5	ผลผลิตของข้าวกล้า	5	4.7	3.4	4.4
6	ความมั่นใจทักษะและความรู้การเพาะปลูก ข้าวกล้าในอนาคต	4.5	5	4.8	4.8
7	การสนับสนุนจากโครงการ	3.1	4.8	4.9	4.3
8	การขยายผลในอนาคต	5	5	5	5.0

รูปที่ 16 กราฟใยแมงมุม (Spider Chart) แสดงค่าเฉลี่ยผลรวมคะแนนการประเมินตนเองของเกษตรกรพื้นที่ลุ่มน้ำยัง

คำอธิบายภาพ: กราฟใยแมงมุม (Spider Chart) แสดงค่าเฉลี่ยผลรวมคะแนนการประเมินตนเองของเกษตรกรพื้นที่ลุ่มน้ำยัง มีประเด็นดังนี้

- ข้อที่ 1 ความเข้าใจในวัตถุประสงค์ของโครงการ
- ข้อที่ 2 ความรู้จากการอบรมการเพาะปลูกข้าวกล้า
- ข้อที่ 3 ความทนทานต่อสภาพภูมิอากาศของข้าวกล้า
- ข้อที่ 4 ความทนทานต่อโรคและศัตรูพืชของข้าวกล้า
- ข้อที่ 5 ผลผลิตของข้าวกล้า
- ข้อที่ 6 ความมั่นใจทักษะและความรู้การเพาะปลูกข้าวกล้าในอนาคต
- ข้อที่ 7 การสนับสนุนจากโครงการ
- ข้อที่ 8 การขยายผลในอนาคต

จะเห็นได้ว่า ผู้เข้าร่วมโครงการให้คะแนนการประเมินในด้านต่าง ๆ อยู่ในระดับค่อนข้างสูง โดยเฉพาะมุมมองต่อโอกาสในอนาคตของการปลูกข้าวกล้า ซึ่งได้รับคะแนนสูงสุด สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อมั่นของเกษตรกรต่อศักยภาพของข้าวกล้าในการเป็นพืชทางเลือกที่สามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ สร้างความมั่นคงด้านรายได้ และสามารถต่อยอดสู่การพัฒนาเชิงเศรษฐกิจของชุมชนได้ในระยะยาว ประเด็นที่ควรให้ความสนใจคือ ผู้เข้าร่วมโครงการฯ มีคะแนนเฉลี่ยประเด็นความเข้าใจวัตถุประสงค์ของโครงการต่ำที่สุด 3.3 คะแนน รองลงมาคือ ประเด็นความรู้ที่ได้รับจากการถ่ายทอดจากโครงการ 3.9 คะแนน ซึ่งทั้งสองประเด็นนี้ จำเป็นต้องได้มีการปรับปรุงหากมีการขยายการดำเนินโครงการในอนาคต

ข. การประมวลสรุปภาพรวมการปลูกข้าวกล้า
ตารางที่ 8 การประมวลสรุปภาพรวมการปลูกข้าวกล้า

ประเด็นการประเมิน	การปฏิบัติ	คำอธิบาย/ข้อสังเกต
ความรู้และทักษะของเกษตรกร		
ทักษะของเกษตรกรในการปลูกข้าวเก่า	เป็นทักษะเดียวกับการปลูกข้าวทั่วไป เกษตรกรมีทักษะดีพอ	ชาวบ้านได้เปลี่ยนไปจากการทำนาแบบดั้งเดิม (labor-intensive) ไปสู่การทำนาที่ใช้เทคโนโลยีประหยัดพลังงาน ทำให้สูญเสียทักษะในการทำนาบางอย่าง จำเป็นต้องมีการรื้อฟื้น และเพิ่มทักษะใหม่ ๆ ที่เหมาะสมกับสภาพปัจจุบัน
ทักษะเกษตรกรในการทำเกษตร หรือการปลูกข้าวเก่าแบบอินทรีย์	ยังไม่ได้นำมาปฏิบัติอย่างเต็มรูปแบบ ผู้ปลูกข้าวแก่นำร่องยังไม่มีควมรู้ดีพอ มีบางคนเท่านั้น ที่ได้รับความรู้จากการฝึกอบรม และเคยทำมาก่อน	การเกษตรแบบอินทรีย์ ยังมีต้นทุนสูง ทั้งในแง่ของโครงสร้างพื้นฐาน (แปลงเกษตร) การบริหารจัดการ (โดยเฉพาะมาตรฐานเกษตรอินทรีย์) แต่ในขณะเดียวกัน ตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์ ยังไม่ได้สร้างแรงจูงใจจากผลตอบแทนด้านราคาที่ดีพอ
พันธุ์ข้าว		
ก. การคัดเลือกพันธุ์แบบดั้งเดิม	การคัดเลือกรวงที่สมบูรณ์ ขจัดกาปลอมปนในขณะที่ปลูก และหลังเก็บเกี่ยว ในการปลูกข้าวทั่ว ๆ ไป ไม่มีการปฏิบัติ เนื่องจากชาวบ้านจำนวนมากใช้รถเกี่ยวข้าว และการคัดแยกต้องใช้แรงงาน	การคัดเลือกพันธุ์ มีต้นทุนสูง การส่งเสริมให้เกษตรกรทุกคน มีความสามารถและนำเอาความรู้การคัดเลือกและพัฒนาพันธุ์เอง อาจจะไม่ใช้ทางออก (เป็นไปได้ยาก) ควรส่งเสริมให้มีองค์กร กลุ่มหรือวิสาหกิจชุมชน ทำหน้าที่ในการพัฒนาพันธุ์ข้าวและเป็นผู้ให้บริการด้านพันธุ์ข้าว ควบคู่ไปกับการส่งเสริมในเรื่องนี้
ข. การเลือกเมล็ดพันธุ์ที่สมบูรณ์ มาขยายสร้างแม่พันธุ์ (แกะเมล็ดนำมาเพาะต้นกล้าและนำไปขยาย)	เป็นความเฉพาะ (ความรู้ทางเทคนิค) ในกลุ่ม CSOs	ควรจะนำมาใช้ในกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ เพื่อให้เกิดการพัฒนาพันธุ์ให้ดีขึ้น
ค. การคัดแยกต้นกล้าและคัดเลือกต้นที่สมบูรณ์ก่อนปลูก	การคัดเลือกต้นกล้าข้าวเก่าดำ ทำได้ง่าย เนื่องจากต้นกล้าสีดำ แตกต่างจากพันธุ์อื่นอย่างเห็นได้ชัด และการคัดเลือกต้นกล้าที่สมบูรณ์ แข็งแรงนำไปปลูก ก็สามารถทำได้ง่าย	การคัดแยกต้นกล้าก่อนปลูก เพิ่มขั้นตอนการทำงาน และเพิ่มต้นทุนแรงงานในกระบวนการผลิต อาจจะทำให้เกษตรกรมองข้ามเรื่องนี้
ง. การเก็บเมล็ดพันธุ์ (storage)	พบ 2 วิธีคือ 1) เก็บเมล็ดจากการเก็บเกี่ยวในไร่นา แยกใส่กระสอบ 2) เก็บรวงข้าวพันธุ์ (ไม่นวด)	การเก็บเมล็ดพันธุ์แบบแรก อาจจะทำให้พันธุ์ข้าวด้อยคุณภาพลงไปเรื่อย ๆ หากไม่มีการคัดเลือกพันธุ์ที่ดี อย่างไรก็ตาม การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ข้าว สำหรับฤดูกาลเพาะปลูกหน้าไม่มี ความยุ่งยาก เกษตรกรทั่วไปปฏิบัติได้

ประเด็นการประเมิน	การปฏิบัติ	คำอธิบาย/ข้อสังเกต
การปลูก		
ก. การหว่านเมล็ด	มีการปฏิบัติอย่างแพร่หลายในการปลูกข้าวทั่ว ๆ ไป	การหว่านเมล็ด แพร่หลายเนื่องจากขาดแคลนแรงงานในการปักดำ (การหว่านทำให้ลดต้นทุนการผลิต) อย่างไรก็ตาม มีประเด็นต่าง ๆ ต้องพิจารณาคือ ● จำเป็นต้องใช้สารเคมีอย่างเข้มข้น ควบคุมหญ้าในตอนเริ่มต้นหว่าน ส่งผลต่อความหลากหลายทางชีวภาพ (สิ่งมีชีวิตขนาดเล็ก) ในแปลงนา และการปนเปื้อนสารเคมีไปสู่แหล่งน้ำสาธารณะ ● ช่วงเวลาในการหว่านต้องเป็นช่วงเริ่มต้นฤดูฝน เพื่อหลีกเลี่ยงฝนชุกเกินไป แต่ช่วงเริ่มต้นมีความเสี่ยงต่อทั้งปริมาณน้ำฝนมากเกินไป (ทำให้ข้าวไม่งอก) หรือความชื้นในดินน้อยเกินไป ทำให้ข้าวที่งอกไม่สมบูรณ์ ● มักจะมีปัญหาเรื่องการควบคุมวัชพืชในแปลง โดยเฉพาะในพื้นที่นาดอน ● ผลผลิตต่ำ
ข. การหยอดเมล็ดโดยใช้เครื่องจักรหรือแรงงาน	เริ่มนำมาใช้ในการปลูกข้าวทั่วไป พบมีการปลูกในเกษตรกรพื้นที่ตอนล่าง (นอกเหนือจากแปลงสาธิต 6 ไร่)	มีความท้าทายคล้าย ๆ กับการหว่านเมล็ด ในการทดลองปลูกด้วยวิธีการหยอดเมล็ด ของพื้นที่ลุ่มน้ำยังตอนล่าง พบว่าให้ผลผลิตดีเป็นที่น่าพอใจ
ง. การปักดำ	เป็นวิธีการแบบดั้งเดิม แต่เกษตรกรบางครัวเรือนเลิกใช้วิธีการปักดำ ในการปลูกข้าว กำน่าได้ใช้วิธีการปักดำทั้งหมด 18 แปลง รวมถึงการทดลองปักดำโดยใช้ต้นกล้าต้นเดียว และการปักดำต้นเดียวแบบ 4 มุมในพื้นที่ตอนล่าง	การปักดำเป็นความรู้และทักษะที่ชาวบ้านมีอยู่แล้ว (ควรจะต้องมีการปรับปรุง) แต่เผชิญปัญหาการขาดแคลนแรงงาน การปักดำโดยใช้ต้นกล้าต้นเดียวและการปักดำกล้าต้นเดียวแบบ 4 มุม จะเพิ่มความประณีตซึ่งเกษตรกรยังไม่เคยชิน
การดูแลรักษาแปลงข้าว		
ก. การจัดการน้ำโดยฟุ้งน้ำฝน	เป็นแบบแผนหลักที่ยังคงใช้อยู่ในปัจจุบันเกษตรกรใช้วิธีการสร้างคันนาเพื่อควบคุม	มีความพยายามในกลุ่มเกษตรกรในการปรับเปลี่ยนนา (ปรับคันนา) ทำให้แปลงนาแต่ละแปลงมีขนาดใหญ่ขึ้น และสามารถกระจายน้ำได้ทั่วถึง

ประเด็นการประเมิน	การปฏิบัติ	คำอธิบาย/ข้อสังเกต
	และกระจายน้ำในแปลงนา โดยเฉพาะในพื้นที่ไม่ไช้พื้นราบระดับดินสูง-ต่ำมีความไม่สม่ำเสมอ	(ปรับระดับพื้นให้เท่ากัน) ความพยายามเช่นนี้ควรจะสนับสนุนต่อเนื่องแต่ทำให้ “คั่นนา” มีหน้าที่ในการเพิ่มคุณสมบัติและคุณภาพของระบบนิเวศ คือ การปลูกต้นไม้ตามคั่นนาเพิ่มขึ้น
ข. การสร้างแหล่งน้ำขนาดเล็กในระดับไร่นา	มีการขุดสระน้ำในไร่นา โดยได้รับการสนับสนุนจากทางราชการ และการลงทุนของเกษตรกรเองอย่างแพร่หลาย เกษตรกรที่ร่วมโครงการนำร่องปลูกข้าวเก่า มีสระน้ำในนาเกือบทั้งหมด	การนำเอาแหล่งน้ำในไร่นามาใช้ประโยชน์ให้เต็มประสิทธิภาพยังเป็นเรื่องท้าทาย และสระน้ำที่มีการขุดมานานแล้ว อาจจะต้องมีการปรับปรุงหรือขุดลอกใหม่ ประโยชน์หรือคุณค่าของการสร้างแหล่งน้ำขนาดเล็กในไร่นา คือ การหลีกเลี่ยงการเพาะต้นกล้า และการส่งเสริมให้เกิดความหลากหลายในระดับแปลงนา
ค. การใช้เทคโนโลยี (โซลาร์เซลล์) และการใช้แหล่งน้ำใต้ดิน	ยังพบน้อย มีผู้นำที่เข้าร่วมในโครงการปลูกข้าวเก่า ใช้เทคโนโลยีนี้ 1 รายได้รับการอุดหนุนจากหน่วยราชการ	การใช้โซลาร์เซลล์ สูบน้ำจากแหล่งน้ำใต้ดินขึ้นมาใช้ประโยชน์ทางการเกษตร ยังมีต้นทุนสูง เกษตรกรส่วนใหญ่ ยังไม่มีความสามารถเพียงพอในการลงทุน จะต้องพึ่งการอุดหนุนจากภายนอก อาจจะมีการศึกษาหาวิธีการที่จะลดต้นทุน โดยอาจมีการศึกษาวิจัยเพื่อลดต้นทุนและเพิ่มประสิทธิภาพการใช้งานต่อเนื่อง และมีการบูรณาการกับการจัดการน้ำในรูปแบบที่หลากหลาย
จ. การให้ปุ๋ย	มีทั้งการให้ปุ๋ยเคมีและปุ๋ยอินทรีย์	การหันมาใช้ปุ๋ยอินทรีย์ ยังมีข้อจำกัด แม้จะมีจำหน่ายในตลาด แต่ประสิทธิภาพของของปุ๋ยอินทรีย์ ในความคิดของเกษตรกร ยังต่ำกว่าปุ๋ยเคมี ความรู้ในการทำปุ๋ยอินทรีย์ใช้เอง มีความแพร่หลายพอสมควรแล้ว แต่ยังมีข้อจำกัดเกี่ยวกับแรงงานในการรวบรวมวัสดุนำมาผลิตปุ๋ย
คุณสมบัติระบบนิเวศ และผลกระทบการปลูกข้าว (เก่า) ต่อระบบนิเวศ		
ก. คุณภาพน้ำ	การปลูกข้าวในปัจจุบันส่งผลต่อคุณภาพของน้ำ เนื่องจากการใช้ปุ๋ยเคมีและการใช้สารเคมี ควบคุมแมลงและวัชพืช	การส่งเสริมการปลูกข้าวเก่า ด้วยการทำเกษตรอินทรีย์ หรือใช้วิธีการปักดำแทนการหว่าน จะส่งผลให้เกิดการปรับปรุงคุณภาพน้ำดีขึ้น
ข. โครงสร้างของดินและการพังทลายหน้าดิน	การเกษตรในปัจจุบัน โดยเฉพาะการปลูกพืชเชิงเดี่ยว หรือพืชไร่ในพื้นที่สูงส่งผลต่อการพังทลายหน้าดินและการใช้ปุ๋ยเคมี ส่งผลเสีย	การส่งเสริมให้เกิดการปรับพื้นที่นา อย่างเช่น การขยายคั่นนา เพื่อให้สามารถปลูกต้นไม้ และปลูกพืชอื่น ๆ ได้ ควบคู่ไปกับการควบคุมน้ำในแปลงนา ตลอดจนการเพิ่มแหล่งน้ำขนาดเล็กใน

ประเด็นการประเมิน	การปฏิบัติ	คำอธิบาย/ข้อสังเกต
	ต่อโครงสร้างของดินในระยะยาว	ระดับไรรณา จะช่วยดำรงโครงสร้างของดิน ช่วยเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ในดินตามธรรมชาติ
ง. ความหลากหลายทางชีวภาพ	ในปัจจุบัน การปลูกข้าวพืงเทคโนโลยีประหยัดพลังงาน (รวมถึงการใช้สารเคมีควบคุมวัชพืชและแมลง) ควบคู่ไปกับการปลูกพืชเงินสด ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเกษตรเชิงเดี่ยว และเป็นผลลบต่อความหลากหลายทางชีวภาพ	การปลูกข้าวเก่า โดยวิธีการเกษตรแบบอินทรีย์ และการปรับคันนา การสร้างแหล่งน้ำใน ไรรณา จะส่งเสริมและเพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพในระดับแปลงนา
จ. ผลกระทบและโอกาสใหม่ ๆ ทางเศรษฐกิจและสังคม	การปลูกข้าวเก่า ยังอยู่ในวงจำกัด เกษตรส่วนใหญ่พึ่งพาการปลูกข้าวกระแสหลัก (ข้าวเหนียว กข 6 และข้าวเจ้า) เผชิญปัญหาการแข่งขันการส่งออก ราคาผลผลิตตกต่ำ ต้นทุนแรงงานในการปลูกข้าวสูง	การขยายการปลูกข้าวเก่า เป็นมาตรการที่จะช่วยให้เกษตรกรลดการพึ่งพา (decouple) การปลูกข้าวกระแสหลัก ข้อมูลทางการแพทย์ที่ชี้ว่าข้าวสีม่วงหรือสีดำ มีผลดีต่อสุขภาพ มากกว่าข้าวสีขาว ทำให้ข้าวเก่ายังมีโอกาสที่ขยายตัวออกไปได้มาก เนื่องจากในปัจจุบันประชากรบริโภคข้าวขาวเป็นหลัก และนอกจากนั้น ข้าวเก่ายังสามารถนำไปเป็นวัตถุดิบสำหรับผลิตภัณฑ์ชุมชน และในปัจจุบันมีวิสาหกิจ หรือภาคเอกชน จำนวนหนึ่ง ได้เข้ามามีบทบาทในเรื่องนี้อยู่แล้วทำให้การปลูกข้าวเก่า มีโอกาสที่จะขยายตัวได้ในอนาคต

9. สรุปและข้อเสนอแนะ

1) ส่งเสริมการพัฒนาพันธุ์ข้าวเก่า โดยส่งเสริมให้เกษตรกรหรือชุมชนเป็นผู้คัดเลือกและพัฒนาสายพันธุ์ ความร่วมมือและการสนับสนุนจากฝ่ายวิชาการและทางราชการ การส่งเสริมให้เกษตรกรหรือชุมชนเป็นผู้คัดเลือก พัฒนาสายพันธุ์ มุ่งเน้นให้ชุมชนเป็นเจ้าของพันธุ์กรรม ป้องกันการครองจำผูกขาดของธุรกิจเกษตรขนาดใหญ่ นอกจากนี้ ยังเป็นการพัฒนาที่อยู่บนรากฐานของระบบนิเวศ เน้นให้สายพันธุ์ที่พัฒนาขึ้นมาเหมาะสมกับภูมิอากาศและระบบนิเวศในท้องถิ่น

2) ส่งเสริมการพัฒนาเทคโนโลยีประหยัดแรงงานอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะเทคโนโลยีสำหรับเกษตรกรรายย่อย การพัฒนาดังกล่าวนี้จะต้องควบคู่ไปกับการจัดการ โดยส่งเสริมให้เกษตรกรจัดการแปลงเกษตรบนพื้นฐาน NbS (Nature-based Solution) คือการใช้ธรรมชาติการเกื้อกูลกันของระบบนิเวศเป็นหลัก อย่างเช่น การพัฒนาระบบการจัดการแหล่งน้ำขนาดเล็กในระดับไร่นา ที่สามารถนำเอาเทคโนโลยี (รวมถึงเทคโนโลยีดิจิทัล) เข้ามาช่วยแทนแรงงาน การปรับเปลี่ยนนาเพื่อให้ควบคุมน้ำได้อย่างมีประสิทธิภาพ และในขณะเดียวกันสามารถปลูกต้นไม้หรือป่า ที่ให้ประโยชน์ทั้งทางนิเวศธรรมชาติและทางเศรษฐกิจ เป็นต้น

3) การส่งเสริมการตลาดให้เกิดการขยายตัวในการบริโภคข้าวเก่า โดยเฉพาะการรณรงค์ให้เกิดการบริโภคข้าวเก่าในชีวิตประจำวัน การแปรรูปข้าวเก่าให้เป็นผลิตภัณฑ์รูปแบบอื่น การดำเนินการในด้านนี้ต้อง

ควบคู่ไปกับการวิจัยทางการแพทย์ เพื่อยืนยัน “คุณค่า” และส่งเสริมให้มีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่หลากหลาย
มากยิ่งขึ้น

